

Nordiske Organisasjons- Studier

3 – 2016

ISSN 1501-8237

FAGBOKFORLAGET

Nordiske OrganisasjonsStudier

Nordic Organization Studies

Nordiske Organisasjonsstudier utgis av Fagbokforlaget i samarbeid med Uni Rokkansenteret, med støtte fra Nordisk Publiceringsnævn for humanistiske og samfunnsvidenskabelige tidsskrifter (NOP-HS).

Ansvarlig redaktør

Jacob Aars, Universitetet i Bergen

Redaksjonssekretær

Kristin Rubecksen, Uni Research Rokkansenteret

Lokal redaksjon (Bergen)

Simon Neby, Uni Research Rokkansenteret
Lise Hellebø Rykkja, Uni Research Rokkansenteret
Marit Skivenes, Universitetet i Bergen

Nordisk redaksjon

Staffan Furusten, Score, Stockholm (Sverige)
Hanne Foss Hansen, Københavns universitet
København (Danmark)
Ragnhild Kvålshaugen, Handelshøyskolen BI,
Oslo (Norge)
Runolfur Smari Steinthorsson,
Íslands universitet (Island)
Eero Vaara, Hanken (Finland)

Redaksjonsadresse

Uni Research Rokkansenteret
Nygårdsgaten 112
N-5008 BERGEN
Norge
Tel: +47 55 58 94 97
Fax: +47 55 58 97 11
E-post: nos.rokkan@uni.no

Redaksjonsråd

Mats Alvesson, Lunds universitet
Rolv Petter Amdam, Handelshøyskolen BI, Oslo
Torben Beck Jørgensen, Københavns Universitet
Ingmar Björkman, Aalto-universitetet, Helsinki
Nils Brunsson, Handelshögskolan i Stockholm
Morten Egeberg, Universitetet i Oslo
Lars Engwall, Uppsala universitet
Päivi Eriksson, University of Kuopio
Nicolai Foss, Handelshøyskolen i København
Steen Hildebrandt, Handelshøyskolen Århus universitet
Bengt Jacobsson, Södertörns Högskola
Thor Øivind Jensen, Universitetet i Bergen
Sten Jönsson, Handelshögskolan i Göteborg
Bente Løwendahl, Handelshøyskolen BI, Oslo
Jan Löwstedt, Mälardalens högskola
Stefan Olafsson, Íslands universitet
Kjell Arne Røvik, Universitetet i Tromsø

Abonnementspriser

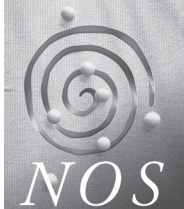
Subscription rates

Institusjoner:	NOK 870,- pr. år
Private:	NOK 500,- pr. år
Heftepris:	NOK 215,- pr. nr

© Fagbokforlaget 2016

Sats: ved forlaget
Grafisk produksjon: John Grieg, Bergen

Henvendelse om abonnement rettes til:
Fagbokforlaget, Kanalveien 51, 5068 Bergen, Norway
Telefon: +47 55 38 88 00 – Faks: +47 55 38 88 01
E-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
<http://www.fagbokforlaget.no/>

Innhold

ARTIKLER

Den pluralistiske ledarskapsforskningen: en oversikt over svenska avhandlingar om ledarskap 2003–2014..... 3

OSCAR RANTATALO, ULRIKA HAAKE, OLA LINDBERG, GUN SPARRHOFF OG THOMAS BÄCK

Innovativ samstyring mellom stat og kommuner: fremforhandlet enighet eller frivillig tvang?..... 31

SIV MAGNUSSEN

Sosial forankring og aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner... 53

SVEINUNG ARNESEN OG BJARTE FOLKESTAD

Den pluralistiska ledarskapsforskningen: en översikt över svenska avhandlingar om ledarskap 2003–2014

OSCAR RANTATALO, ULRIKA HAAKE, OLA LINDBERG, GUN
SPARRHOFF OG THOMAS BÄCK

Nyckelord: Ledarskap, forskningsöversikt, ledning, avhandlingsanalys, ledarskapsforskning, chefskap

Keywords: Leadership, research review, leading, dissertation analysis, leadership research, management.

INLEDNING

Ledarskapsforskning har över tid och i ett internationellt perspektiv expanderat både i mängd och i variationer av hur ledarskapsfenomenet definieras (Dinh m.fl., 2014). Där tidigare forskning fokuserat på ledaren som individ (och man), verksam i en amerikansk organisatorisk kontext, har utvecklingen gått i en riktning där ledarskap snarare förstås i termer av relationer och sociala interaktioner där både ledare och följare spelar viktiga roller. Vidare har de senaste 25 åren inneburit att den internationella forskningen om ledarskap i allt större omfattning studerat denna sociala process som ett fenomen situerat i olika kulturella och nationella sammanhang (Avolio, Walumbwa och Weber, 2009). Givet ett ökat fokus mot att undersöka ledarskap i ett situerat perspektiv kan frågan väckas om hur ledarskap förstås och studerats i ett svenskt sammanhang. I denna fråga konstaterar Strannegård och Jönsson (2015) att ledarskapsforskning i Skandinavien har en svag ställning relativt den internationella forskningsfronten eftersom ledarskap främst studerats som ett underområde till organisationsläran. Författarna diskuterar att ett specifikt skandinaviskt perspektiv på ledarskap skulle kunna identifieras i termer av ett fokus på ledarskapets »här och nu« i vardagens praktik (Strannegård och Jönsson, 2015:14). Detta praktikinrä perspektiv relaterar författarna till ett organisationsteoretiskt arv där bland annat Carlsons (1951) klassiska studie av

nio svenska verkställande direktörers vardagliga tidsanvändning i ledningsarbete inspirerat efterkommande forskning (Mintzberg, 2009; Tengblad, 2003). Även i forskningsöversikter om ledarskap diskuteras huruvida svenskt och skandinaviskt ledarskap utgör en särart. Det specifikt svenska eller skandinaviska ledarskapet beskrivs här med följande ord:

- tillit, självständighet, ökad jämlikhet och ett starkt fokus på förankringsprocesser (Döös och Waldenström, 2008)
- relationsfokus, konsensusorientering, pragmatism och underordnades delaktighet i beslutsfattande (Holmberg och Åkerblom, 2006)
- »participativ» orientering (Theorell, Nyberg, och Romanowska, 2013:788)
- egalitär, icke-formell, konfliktundvikande ledarstil som är sprungen ur en kulturell och historisk praxis av partssamverkan och informationsspridning på arbetsmarknaden (Eggen Børve, 2010:33)

Liknande resonemang om kulturell särprägel kan identifieras även utanför ledarskapsdiskursen där exempelvis Inglehart och Welzels analyser av data från »world values survey» (WVS) visar på att Sverige har utmärkande drag bland länder vad gäller sekulära-rationella samt självuttryckande värderingar såsom delaktighet i beslutsfattande (se World Values Survey, u.å., samt Welzel, 2013 för en vidareutveckling). Givet att den svenska arbetsmarknadens förhållanden tycks ha präglat ledarskapets förutsättningar och utövande konstaterar Backström, Granberg och Wilhelmson (2008) att svenska särdrag inom ledarskap också är ett prioriterat område för framtida vetenskapliga studier och en potentiell arena för teoretisk utveckling av ledarskap som fenomen.

Med denna bakgrund aktualiseras frågeställningar om hur svensk vetenskaplig kunskapsproduktion om ledarskap framträder i ett nutidsperspektiv. Givet konstaterandena att ledarskapsforskningen är svag i Skandinavien och att den svenska arbetsmarknaden kan utgöra en potentiellt intressant kontext kan frågan ställas om specifika särdrag kan identifieras i svensk forskning om ledarskap. Kort och gott, hur ser det samtida svenska forskningslandskapet gällande ledarskap ut och vilka teman och frågeställningar kan identifieras som centrala?

Föreliggande litteraturöversikt syftar till att besvara dessa frågor genom en analys av 70 svenska doktorsavhandlingar om ledarskap, skrivna mellan 2003 och 2014. Doktorsavhandlingar har en särprägel i kunskapsbildning inom de olika fält som akademien innefattar. Även om denna typ av arbeten varken kan förväntas innehålla de mest betydelsefulla forskningsresultaten eller vara representativa för ledarskapsforskning i allmänhet kan avhandlingar fungera som värdemätare för trender och paradigmatiske utveckling inom och mellan disciplinära akademiska traditioner (Das och Handfield, 1997; Dellgran och Höjer, 2011). Avhandlingar kan också spegla institutionalisering och forsk-

ningspolitiska överväganden såsom institutionssatsningar, anslag och forskargrupperns inriktning (Eklund, 2000) samt praxis och lokalt rådande kulturer inom forskningsfält (Nicholson och Bennett, 2009). Avhandlingsanalyser kan också indikera bredare utvecklingslinjer inom akademisk kunskapsproduktion genom att avhandlingars utformning kan påvisa preferenser och sanktionering hos exempelvis handledare och etablerade forskare inom ett fält (Spear, 2007). Med en ambition av att kartlägga det svenska forskningslandskapet gällande ledarskap kan således en avhandlingsanalys på området användas för att besvara följande forskningsfrågor:

1. *Vilka studerar ledarskap i Sverige?* En analys av avhandlingar fungerar i relation till denna forskningsfråga som en indikator på om någon specifikt stark forskningsmiljö med forskarutbildning inriktat mot ledarskap kan identifieras.
2. *Vad studeras?* Denna forskningsfråga är inriktad på en analys av vilka frågor som har ställts gällande ledarskap, vilka syften som presenteras, och, i förlängningen, huruvida ett specifikt svenskt perspektiv på ledarskap framträder i avhandlingarna.
3. *Hur studeras ledarskap?* Forskningsfråga tre i denna studie undersöker metodologiska preferenser i avhandlingar om ledarskap genom att analysera metod- och teorival.
4. *Vilka kunskapsbidrag kan identifieras?* Frågan är inriktad på vilka kunskapsluckor som identifierats och vilka behov av kunskapsutveckling avhandlingar om ledarskap svarar mot. Frågan är också intressant ur perspektivet att doktorsavhandlingar reflekterar bakomliggande ämnestraditioner.

I det följande består artikeln av fyra huvudsakliga avsnitt: Först diskuteras och definieras begreppet ledarskap utifrån internationell forskning. I efterföljande avsnitt utvecklas den metod som tillämpats i litteraturstudien avseende urvalskriterier, källor, analysstrategi och tillvägagångssätt vid tolkning och kategorisering av ingående texter. I artikelns tredje avsnitt presenteras resultatet av litteraturstudien. I artikelns fjärde och avslutande del diskuteras den svenska utvecklingen av forskningsfältet i ljuset av internationell ledarskapsforskning. Artikeln avslutas med förslag på fortsatta studier och potentiella utvecklingsområden inom ämnesområdet ledarskap.

Internationell utblick: Ledarskap som fenomen och forskningsområde

Forskning om ledarskap har över tid kommit att bli mer komplex till sin karaktär i takt med att teoretiska ramverk såväl som metoder har förfinats och utökats (Avolio, Walumbwa och Weber, 2009; Bryman, 2004). Northouse (2013) tecknar en översikt av ledarskapsforskningens utveckling där författaren menar att tidig ledarskapsforskning till stor del handlade om att

identifiera vad som utmärkte ledare och särskilde dem från andra »icke-ledare« med utgångspunkt i deras egenskaper (traits), som betraktades vara mer eller mindre medfödda. Denna syn på ledare kom snart att utmanas av teorier som fokuserade mer på ledares beteendestilar (styles) samt situationsvariabler (contingency approach) och senare färdigheter (skills). Att dessa kategorier av forskning är vanligt förekommande stärks också av översikter såsom Glynn och Raffaelli (2010) och Hiller m.fl. (2011). Ett exempel på ett nyare ramverk för ledarskap som utgår ifrån färdighetsperspektivet är Mumford m.fl. (2000) som definierar ledares kompetenser som grunden för effektivt ledarskap, men med erkännande av att dessa kompetenser är avhängiga både individuella faktorer och organisatorisk praktik. Detta är ett exempel på en teoretisk rörelse mot en holistisk syn på ledarskap där relationen mellan ledare och följare, kontext, organisatoriska nivåer och interaktioner alltmer uppmärksammas. I takt med att allt fler faktorer vägs in i studier av ledarskap har fältet karakteriserats av pluralism och fragmentering (Glynn och Raffaelli, 2010). Strannegård och Jönsson (2015) beskriver exempelvis den internationella forskningsfronten som kalejdoskopisk där ett flertal perspektiv trängs. I ljuset av ett allt mer fragmenterat forskningsfält har de senaste 20 åren också präglats av motrörelser och konsolidering. Alvesson och Kärreman (2016) diskuterar hur forskning utifrån ett »ny-genre perspektiv«, där transformerande (eller transformativt) ledarskap varit centralt, vunnit i popularitet som ett enande och konsoliderande paradig. Att transformerande ledarskap vunnit i popularitet stöds även av Avolio, Walumbwa och Weber (2009) som konstaterar att ny-genre ledarskap generellt och transformerande ledarskap specifikt varit de mest frekvent studerade modellerna av ledarskap under de två decennier som föregick deras studie.

En arbetsdefinition av ledarskap

Med ett flerdelat fält där ledarskapsforskningen under de senaste tjugofem till trettio åren kommit att fokusera på ett antal innehållsliga och processinriktade teman blir en central fråga om, och i så fall hur, ledarskap som fenomen kan definieras. Ett antal översikter på området har sökt någorlunda generella definitioner (exempelvis Northouse, 2013; Yukl, 2013) och en gemensam nämnare i dessa är att influens i någon riktning utgör en central del av ledarskap. Influens formuleras ofta som en påverkansprocess som formar relationen mellan ledare och följare så att dessa strävar mot kollektivt delade mål. Som van Knippenberg och van Kleef (2016) konstaterar finns inget ledarskap utan följare, och utan att parterna har en riktning kan influens svårligen utövas. De menar vidare att med influens som definierande begrepp för ledarskap blir ledarskapets effektivitet ett centralt område för forskning där frågor kan ställas om influensen mellan ledare och följare verkar i önskvärd normativ

riktning. Denna typ av studier där »outcomes« är centrala utgör också ett vanligt sätt att undersöka ledarskap (Hiller m.fl., 2011). Utöver att ledarskap ofta definieras som en påverkansprocess blir de aktörer som är inblandade centrala. Vanligen utgår forskning om ledarskap utifrån perspektivet att ledaren är en agent (exempelvis en chef) vilken utövar påverkan på följare (exempelvis ett team) som är situerat i en organisatorisk praktik (se Glynn och Raffaelli, 2010). Ett alternativt perspektiv till detta är att frikoppla ledarskap från individen och istället definiera det som en kollektiv process som uppstår i situerade interaktioner, ofta genom språk och praxis (se Denis, Langley, och Sergi, 2012).

För syftet med föreliggande artikel utgår vi från en bred definition av ledarskap där fenomenet i vid bemärkelse definieras som en påverkansrelation mellan ledare och följare vilka agerar gentemot gemensamma mål. Definitionen utgör en minsta gemensam nämnare som möjliggör genomförandet av en paradigmatisks inkluderande analys av avhandlingar.

Hur har ledarskap studerats?

Utöver hur internationell forskning utvecklats konceptuellt kan frågan också ställas med vilka metoder ledarskap tidigare studerats. Den tidiga ledarskapsforskningen grundlades inom ramen för ett kvantitativt paradigm, och i internationell ledarskapsforskning dominerar kvantitativa forskningsdesigner med tvärsnittsstudier även i nutid (Hunter, Bedell-Avers och Mumford, 2007). Hiller m.fl. (2011) presenterade en 25-årig genomgång av 1 161 empiriska studier i högrankade tidskrifter och konstaterar att det vanligaste sättet att studera ledarskap är via enkätundersökningar (62,5 %) följt av databas-/registerstudier (23,3 %) och experimentella manipulationsstudier (9 %). Intervjustudier stod i denna översikt för 3 % av studierna och observationer för 1,5 %. Liknande resultat kommer även Glynn och Raffaelli (2010) fram till i sin genomgång av 50 års ledarskapsforskning i ett urval högrankade tidskrifter. I den studien klassificerades 82,4 % av förekommande ledarskapsforskning i organisationsteoretiska tidskrifter som kvantitativ och 12 % som kvalitativ. Gällande kvalitativ ledarskapsforskning genomförde Bryman (2004) en litteraturgenomgång vilken visade på några viktiga skillnader i kvantitativa och kvalitativa studiers inriktning. Kvantitativa studier har enligt denna genomgång en tendens att utgå från en input-output-modell som ofta fokuserar på ledarskapets effekter. Hiller m.fl. (2011) formulerar intresset för ledarskapets effekter i termer av om, när och hur ledarskap påverkar resultat (outcomes) av olika slag. I kontrast menar Bryman (2004) att kvalitativ ledarskapsforskning är mindre kumulativt inriktad än kvantitativa studier eftersom den många gånger syftar till att problematisera och kritiskt granska ledarskap som fenomen. Därmed blir det svårt att bygga upp kunskapen kumulativt

på det sätt som sker i kvantitativ forskning. Slutligen kan det konstateras att mixade metoder är ett ovanligt inslag i internationell ledarskapsforskning. Stentz, Plano Clark och Matkin (2012) genomförde en litteraturstudie där 1 179 artiklar i en ledande ledarskapstidskrift analyserades med slutsatsen att mixade metoder var ytterst ovanligt förekommande. Endast 55 identifierades initialt, och av dessa uppfyllde 15 alla studiens uppställda inklusionskriterier. Att mixade metoder är ovanliga konstateras även av Bryman (2011) som dock menar att mixade metoder är en approach till ledarskapsstudier som är på frammarsch.

Ovanstående översikt av det internationella forskningsläget gällande ledarskap gör att två övergripande slutsatser kan dras. Å ena sidan framträder ledarskapsforskningen som präglad av en låg grad av konsensus kring teoribildning och koncept. Vår genomgång beskriver likt Strannegård och Jönsson (2015:29) den internationella forskningsfronten som mångfacetterad, fragmenterad och »kalejdoskopisk«. Å andra sidan och i kontrast till detta visar vår genomgång, liksom andra översikter (exempelvis Glynn och Raffaelli, 2010), att den internationella forskningen präglas av en hög grad av metodologisk likriktning eller samstämmighet där kvantitativa metoder och enkätundersökningar i forskningspraxis har ett starkt företräde över mixade metoder och kvalitativa metoder såsom exempelvis deltagande observation.

METOD

Med det övergripande syftet att i litteraturstudien undersöka utveckling av det svenska forskningslandskapet gällande ledarskap formulerades sökstrategin utifrån två huvudsakliga kriterier, nämligen *källor*, och *tematisk inriktning*. I ett första skede definieras de typer av källor som varit aktuella att inkludera i studien. Som inledningsvis konstaterats utgör det empiriska materialet svenska doktorsavhandlingar (publicerade vid svenska universitet) vilka bedömdes ha ett uttalat fokus på ledarskap. Att genomföra en avhandlingsanalys motiverades av att avhandlingar kan ses som »paradigmatiska reflektorer» vilka speglar både den enskilda doktorandens preferenser, men också traditioner och etablerade normer inom det ämnesfält avhandlingen är skriven (Dellgran och Höjer, 2011). I flertalet avhandlingsanalyser framförs att studier av avhandlingar ger inblick i syn på vetenskap, normer och forskningspraxis inom vetenskapliga fält (Gringeri, Barusch och Cambron, 2013; Eklund, 2000; Spear, 2007). Viktigt att notera är att avhandlingar inte bör ses som representativa för den totala kunskapsproduktionen inom ett forskningsfält. Avhandlingar är av naturliga skäl i tidiga skeden av akademisk karriär, och de kan således mer betraktas som forskning vilken motiverar inträde i den akademiska världen snarare än som ledande spjutspetsforskning. Å andra sidan bör avhandlingar inte föringas som källa till kunskap. Slavin (1995)

och Leithwood och Sun (2012) argumenterar exempelvis för att monografier i mindre utsträckning än publicerade artiklar är utsatta för publiceringsbias. Slavin (1995) menar vidare att forskningsdesign i avhandlingar kvalitativt kan överstiga forskningsdesign i artiklar publicerade i lågkvalitativa tidskrifter.

Slutligen utgör avhandlingar en substantiell proportion av den totala mängden studier som genomförs (Leithwood & Sun 2012), och en analys av avhandlingar kan användas framåtsyftande i den bemärkelsen att avhandlingsämnen kan ge en fingervisning om framtida fortsatt publicering inom valt fält. Avhandlingsämnet kan därmed ge insikter i hur ett forskningsområde är i utveckling då det visar hur kommande generationer av forskare formulerar grundantaganden och inramar ämnesval (Gringeri, Barusch och Cambron, 2013).

I föreliggande studie används en analys av avhandlingar av två huvudsakliga skäl. Dels utgör avhandlingar ett tillgängligt sätt att kartlägga var forskning om ledarskap bedrivs i Sverige. Avhandlingar utgör här ett mått på hur etablerat fenomenet ledarskap är för olika forskningsgrupper och för olika ämnen och lärosäten. Dels analyseras avhandlingar utifrån en tanke om att metodval, inramning av ämnet och slutsatser i avhandlingar speglar praxis i de sammanhang där avhandlingen författats.

Utöver definierandet av källa baserades sökstrategin på en nominell definition av vad »svensk« ledarskapsforskning innefattar. I föreliggande artikel förstås detta begrepp som den ledarskapsforskning som organisatoriskt publiceras vid svenska universitet och högskolor. Avhandlingar publicerade före år 2003 uteslöts i sökningarna. Detta motiverades av att ett tidsspänn från 2003–2014 dels ger en kritisk massa av avhandlingar att analysera, dels en bild av (relativt sett) ny ledarskapsforskning samt en fingervisning om utveckling av mängd och kontinuitet i avhandlingspublicering inom ledarskapsområdet. Att gå längre bakåt i tid hade gett en större förståelse för historisk utveckling av området, men en bedömning gjordes att forskningsfrågorna inte förutsatte ett längre tidsmässigt urval för granskningens genomförande. Som konstateras av Hallinger (2013) måste tidsmässiga urval för forskningsöversikter genomföras utifrån avvägningar av pragmatisk art och forskningsfrågornas karaktär.

Databassökningar med ovanstående avgränsningar genomfördes i den svenska forskningsdatabasen Swepub¹ vilken administreras av LIBRIS Nationella bibliotekssystem. Swepub indexerar vetenskapliga publikationer från 40 svenska lärosäten och offentligt finansierade forskningsinstitutioner. Både monografier och sammanläggningsavhandlingar inkluderas i Swepub och förekommer således i denna översikt. Databassökningar genomfördes med sökorden ledarskap och leadership, och avhandlingar som i titel eller (av författaren angivna) nyckelord innefattade dessa begrepp sorterades i en första träfflista med registerposter innehållandes 96 avhandlingar.

I nästa steg av sökstrategin definierades urvalet ytterligare via screening av registerposterna utifrån ett antal *inkluderingskriterier*. Detta steg i sökstrategin syftade till att möjliggöra exkludering av avhandlingar baserat på bland annat irrelevans eller dublettregistrering. Att applicera inkluderingskriterier på den inledande databassökningen var nödvändigt då ledarskap som begrepp är något av ett modeord som förekom som nyckelord även i avhandlingar där ledarskap endast berörs perifert. Doktorsavhandlingarnas abstract lästes och bedömdes utifrån följande inkluderingskriterier: 1) ledarskap omnämndes som centralt i avhandlingen i relation till abstractets introduktion/bakgrund; 2) ledarskap omnämns i redogörelse av syfte/frågeställning/hypoteser; 3) ledarskap utgör studieobjekt i beskrivning av undersökningsdesign; 4) ledarskap förekommer i sammanfattningen av resultaten; eller 5) ledarskap förekommer i relation till konklusioner/implikationer av arbetet. En avgränsning av urvalet baserad på dessa kriterier innebar att registerlistan kunde reduceras med 26 avhandlingar vilket innebar att de avhandlingar som i slutskedet analyserades var 70 stycken.

Av de 70 avhandlingarna förekom ett internt bortfall på totalt sju stycken vilka inte fanns att tillgå i fulltext under skrivandet av artikeln. För dessa sju avhandlingar genomfördes analyserna endast med stöd av registerdata, abstract/spikblad samt, om möjligt, via granskning av ingående artiklar. Med stöd i en sådan begränsad analys kunde frågor gällande avhandlingarnas syfte, empiriska kontext och metoder många gånger besvaras. Gällande avhandlingsförfattarnas förslag på fortsatt forskning uppstod dock problem då dessa uppgifter inte alltid förekommer tydligt i abstract. I resultatpresentationens tabeller redovisas de avhandlingar som inte kunnat analyseras utifrån specifika frågeställningar som internt bortfall.

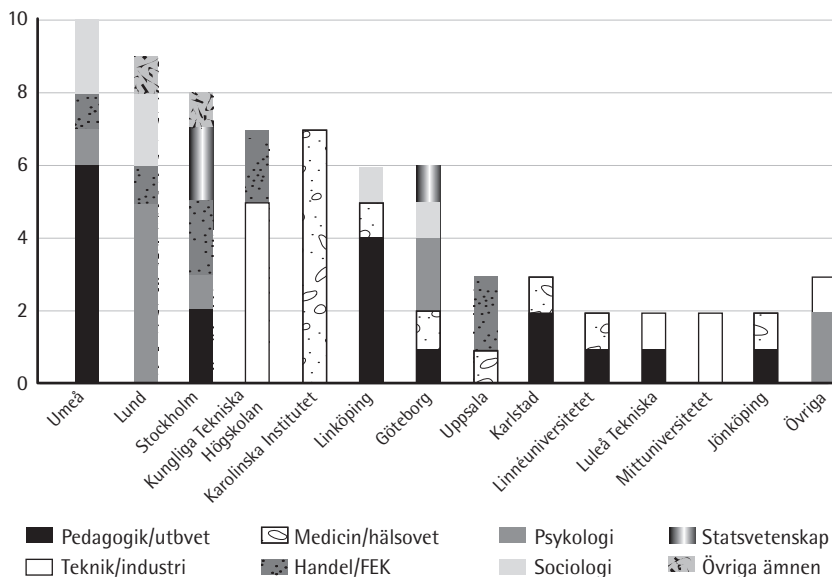
Analys

Efter att en textkorpus passande för analys identifierats övergick arbetet med att genomföra närmare läsningar och analys. I detta skede genomfördes analysen utifrån forskningsfrågornas inriktning. Frågan om *vilka* som studerar ledarskap undersöktes genom en kategorisering av avhandlingar utifrån ämne och utbildningssäte. Frågan om *vad* som studeras i avhandlingarna analyserades genom en induktiv kategorisering av syften, empirisk kontext för studien samt av författaren angivna huvudsakliga resultat. Gällande *hur* ledarskap studerats i avhandlingarna fokuserades de delar av avhandlingarna som anger metodologiska ramverk, teoriavsnitt samt analysramverk. Slutligen analyserades frågan om hur ledarskapsforskning *motiveras* i avhandlingarna dels utifrån författarnas explicita förslag på fortsatt forskning och problematisering av nuvarande kunskapsläge, dels utifrån hur avhandlingsförfattarna argumenterade för hur den egna studien fyller eventuella kunskapsluckor

i tidigare forskning. Som påvisats av Alvesson och Sandberg (2011) är sådan så kallad »gap spotting» en vanligt förekommande strategi för att inrama egna forskningsbidrag och argumentera för hur den egna studien bidrar till ett valt kunskapsområde.

RESULTAT

Vid en analys av publiceringsmönstret av svenska avhandlingar om ledarskap 2003–2014 framkommer att fördelningen av avhandlingar utifrån lärosäte visar en spridning i ledarskapsavhandlingar på 16 lärosäten varav ca 76 % (n = 53) av de totalt publicerade avhandlingarna är koncentrerade till 7 universitet (Umeå Universitet, Lunds Universitet, Stockholms Universitet, Kungliga Tekniska högskolan, Karolinska Institutet, Göteborgs Universitet och Linköpings Universitet). I ett svenskt perspektiv framträder dessa universitet som större producenter av doktorsavhandlingar på temat ledarskap då övriga 24 % (n = 17) av avhandlingarna är fördelade på nio universitet, med enstaka eller ett fåtal avhandlingar producerade under den aktuella tidsperioden (se figur 1).

Figur 1 Doktorsavhandlingar om ledarskap, per lärosäte och ämne.

I relation till figur 1 kan det nämnas att en frekvensberäkning av den totala produktionen av avhandlingar under de valda åren måste sättas i relation till den relativt magra totalsumman av 70 avhandlingar. I ovanstående fördelning färgas resultatet av större forskningsprojekt med ledarskap som fokusområde. Ett exempel på detta kan nämnas vid Umeå Universitet, där Centrum för

skolledarutveckling mellan 2003–2009 bedrivit projektet »Structure, culture, leadership – prerequisites for successful schools« där fyra doktorander ingått och inom ramen för projektet doktorerat (se Ahlström, 2009; Björkman, 2008; Törnsén, 2009; Ärlestig, 2008). Denna observation är intressant då den sätter fingret på vilken roll större forskningsanslag har för hur ämnesval i avhandlingar formuleras. Forskningsfinansiering kan här förstås som en ramförutsättning som ger materiella möjligheter för studier av vissa frågeställningar och fenomen.

Figur 1 indikerar även avhandlingarnas ämnestillhörighet. Internationellt har ledarskapsforskning i stor utsträckning genomförts inom ämnesfälten psykologi alternativt management och public administration (Avolio, Walumbwa och Weber, 2009). En kategorisering av avhandlingarna i ämnesområde² ger en bild som innehåller både likheter och skillnader i relation till det internationella forskningsfältet. En skattning av ämnestillhörighet gör gällande att svenska avhandlingar om ledarskap främst producerats vid pedagogiska/ utbildningsvetenskapliga institutioner; vid medicinska/hälsovetenskapliga institutioner samt vid psykologiiinstitutioner (se även tabell 1).

Tabell 1 Ämneskategorisering avhandlingar om ledarskap. År och antal.

Ämne	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Totalt
Ped./ Utb.vet.		1	3	1	2	3	3	1	1	1	2		18
Med./ hälsovet.	1		1		2	1	3	2			2	1	13
Psyko- logi	1			1	1				2	3	2	1	11
Tekn./ industri			1	1	1	1	1	2	2		1		10
Handel/ FEK	2		1			1			1	2			7
Sociologi			1	1	1		2	1					6
Statsvet.		1					1			1			3
Design												1	1
Soc. antrop.				1									1
Total	4	2	7	5	7	6	10	6	6	7	7	3	70

I likhet med det internationella forskningsfältet tycks beteendevetenskapliga ämnen som psykologi vara nära förknippade med ledarskapsforskning, men en tydlig avvikelse är att pedagogikkopplingen tycks vara starkare i det svenska perspektivet. Pedagogisk forskning om ledarskap har i mångt och mycket

handlat om begrepp såsom skolledarutveckling, skolledarskap samt pedagogiskt ledarskap (exempelvis Biamba, 2012; Ludvigsson, 2009 och Årlestig, 2008), men avhandlingarna i denna grupp har också en yrkes- och arbetslivspedagogisk inriktning (exempelvis Wallo, 2008). På liknande sätt är den hälsovetenskapliga kopplingen något oväntad där svenska avhandlingar bland annat fokuserat läkares ledarskap, ledarskap i vårdkedjan samt hälsoeffekter av ledarskap (exempelvis Fransson Sellgren, 2007; Johansson, 2010). Det kan också konstateras att kategorin »Teknik/Industri« är relativt stark som säte för avhandlingar inriktade mot ledarskap. Dessa representeras i bilden ovan främst av institutioner vid tekniska universitet med ingenjörsvetenskaplig inriktning och ett fokus på ledning och styrning i industriella sammanhang. Utöver en ämnesvis uppdelning ger tabell 1 även en indikation på hur antalet producerade doktorsavhandlingar fördelar sig mellan de undersökta åren. Produktionen är någorlunda jämnt fördelad både utifrån ämne och totalt sett med en antydning om gradvis ökning i output.

Avslutningsvis belyser figur 1 också hur avhandlingarnas ämnestillhörighet fördelar sig utifrån lärosäte, exempelvis pedagogik och psykologi finns som ämnen koncentrerade till enskilda universitet (i fallet Pedagogik i Umeå, och i fallet Psykologi i Lund) men är även representerade över ett flertal universitet. Företagsekonomi och avhandlingar skrivna vid handelshögskolor är trots ett relativt begränsat antal spridda över fler lärosäten. Vidare är ämnen såsom medicin, hälsovetenskap, teknik och industri främst förekommande vid lärosäten med dessa inriktningar, såsom Karolinska Institutet och Kungliga Tekniska Högskolan.

Vad studeras i svenska avhandlingar om ledarskap?

En närmare analys av avhandlingarnas inriktning och kontext kan förklara hur publiceringsmönstret utifrån ämne och universitet har formats. Det kan inledningsvis konstateras att avhandlingarna i stor utsträckning relaterar studiet av ledarskap till specifika empiriska sammanhang snarare än att studera ledarskap som en generisk process. I många av avhandlingarna ligger fokus på att förstå ledarskap relativt andra sociala fenomen eller organisatoriska sammanhang. Exempelvis är skolan som kontext vanligt förekommande med avhandlingar om skolledarskap och rektorers ledarskap. Detta kan förklaras av en stark representation från pedagoger som avhandlingsförfattare. En tendens i dessa studier är att definiera ledarskap utifrån position. Det vill säga, skolledarskap eller akademiskt ledarskap beskrivs som specifikt vilket föranleder studier på egna meriter.

Tendensen att studera ledarskap utifrån position kan också skönjas i avhandlingar som fokuserar på roller som tar avstamp i begrepp som projektledare, chefer alternativt politiskt ledarskap (Daléus, 2012; Eriksson, 2004).

Ett antal avhandlingar, främst koncentrerade till Karolinska Institutet (se figur 1), är också gjorda med inriktning på ledarskap i sjukvårdskontext där studierna bland annat fokuserat sjuksköterskors ledarskap, vårdchefers och läkares ledarskap. Sammantaget innehåller materialet en klar tyngdpunkt på studier av ledarskap inom välfärdssektorn och offentlig verksamhet, då ca 40 avhandlingar renodlat kan kategoriseras inom denna kontext och motsvarande klassifikation i privat sektor endast renderar 11 avhandlingar (se tabell 2).

Tabell 2 Avhandlingarnas empiriska kontext

Kategori	Frekvens
Utbildningskontext	18
<i>Skola</i>	14
<i>Akademi</i>	4
Sjukvård	12
Mixar (Flertal kontexter/flerfallstudier)	9
Privat sektor	11
<i>Industrieföretag</i>	3
<i>IT</i>	2
<i>Annat (medicinföretag, ospecificerat)</i>	6
Förvaltning/Politik	8
<i>Kommunförvaltning</i>	4
<i>Myndigheter</i>	1
<i>Politiskt ledarskap</i>	3
Militär kontext	2
Konceptuell (ex. studerar ledarutvecklingskoncept)	2
Övrigt (ex. idrott, högrisk-org., lokalsamhälle, ej angivet)	5
Internt bortfall	3
Totalt	70

Alternativa sätt att definiera ledarskap utifrån kontext, där formell position inte nödvändigtvis står i centrum i avhandlingarna, utgörs av de avhandlingar som studerar ledarskap som en delmängd av andra angränsande fenomen och kunskapsobjekt. Exempel som kan tas här är hur ledarskap studerats i relation till coaching, medarbetarskap eller ledarutveckling (Bertlett, 2011; Nilsson, 2008; Skytt, 2007). I dessa avhandlingar förstås ledarskapet som en dimension eller process som tillsammans med andra begrepp utgör avhandlingens innehåll och inriktning. Till denna kategori kan också de avhandlingar som har mer uttalade kritiskt-emancipatoriska och/eller genusteoretiska ingångar

hänföras, då ett vanligt sätt att definiera området i dessa avhandlingar är genom att beskriva ledarskap i termer av konstruktioner vilka struktureras utifrån faktorer som kön och/eller etnicitet (exempelvis Brüde Sundin, 2007; Keisu, 2009). Baserat på analysen av kontext kan det konstateras att ett vanligt antagande i avhandlingarna är att ledarskap bör förstås som ett situerat fenomen vilket formas av den kontext i vilket det framträder. Vidare tycks avhandlingsförfattarnas institutionella akademiska förankring starkt påverka på vilket sätt avhandlingarna kontextualiseras (exempelvis att pedagoger studerar rektorer och därmed lyfter skolmiljön som kontext) och slutligen att offentlig sektor tycks ha stort företräde framför privat sektor i studier av ledarskap.

För att få mer inblick i hur ledarskap studerats gjordes en analys av avhandlingarnas syften genom induktiv kategorisering. Vanligast är att avhandlingarna fokuserar på att skapa förståelse för *Ledarskapet i sig*. Det vill säga, syftena är inriktade på att bygga kunskap och generera teori om ledarskapets praktik eller hur ledarskapet konstitueras i olika kulturella och samhälleliga sammanhang. Därefter är syften som betonar påverkan, eller sammanhang, mellan ledarskap och andra fenomen vanligt förekommande. Framförallt studeras *Ledares påverkan på* medarbetare/följare, eller ledarskapets påverkan på lärande, kommunikation, kreativitet, arbetsklimat och arbetstillfredsställelse (se bl.a. Bäckström, 2009; Levay, 2003). Utöver hur ledarskap påverkar andra fenomen var också ett antal syften inriktade mot att studera hur *Hur ledare påverkas av* andra faktorer. Exempel på denna kategori är hur ledarskap påverkas av krav, arbetsvillkor, organisationsstruktur/-kultur, dialog eller könsdiskurser (Lundqvist, 2013; Nilsson, 2011; Skytt, 2007).

Förutom dessa större kategorier av syften identifierades i analysen även ett antal mindre grupper av förekommande syften. Exempel är avhandlingar med syften som utifrån kritisk teori handlar om att dekonstruera eller analysera *Ledarskapsstereotyper, -normer och -ideal* eller normativa avhandlingssyften som fokuserar på att uttala sig om det *Framgångsrika och/eller effektiva ledarskapet*. Ytterligare exempel är avhandlingar med fokus på *Ledarstilar*, samt avhandlingar som har *Ledarskap som en av flera huvudfokus i syftet*. Avhandlingarna fördelar sig enligt följande:

Tabell 3 Fokus i forskningsfrågor

Kategori	Frekvens
Ledarskapet i sig	21
Ledarens påverkan på...	12
Hur ledare påverkas av...	7
Ledarskapsstereotyper, -normer och -ideal	5
Framgångsrikt, effektivt ledarskap	4
Ledarstilsfokus	4
Ledarskap som en av flera huvudfokus i syftet	5
Otydlig formulering kring ledarskap	4
Övriga syften	5
Internt bortfall	3
Totalt	70

Hur ledarskap har studerats

Frågan om hur ledarskap studerats i svenska avhandlingar innefattar några relaterade områden: för det första blir det av vikt att analysera hur ledarskap teoretiskt inramas i avhandlingarna samt vilken begreppsapparat som använts eftersom dessa faktorer står i nära förbindelse med tillämpningen av forskningsdesign och undersökningsmetoder. Det vill säga, utifrån hur författaren ringar in fenomenet som ska studeras och de begrepp med vilka fenomenet studeras bör metod och forskningsdesign följa. Analysen visade att en vanligt förekommande utgångspunkt i avhandlingarna är att ledarskap beskrivs som en relation. Ibland beskrivs ledarskap som en relation mellan ledare och följare, vissa av avhandlingarna lägger även till situationen (ledare, följare i en kulturell, historisk, organisatorisk kontext) och ytterligare ett perspektiv är att komplettera med att ledarskap är en målorienterad relation (ledarskap uppstår i relationen mellan ledare och följare som strävar mot mål). Utöver fokus på relationer definieras ledarskap i ett mindre antal avhandlingar utifrån ledares beteenden (exempelvis Bertlett, 2013), där typologier över ledarstilar huvudsakligen används som ramverk och slutligen också utifrån poststrukturellt inspirerade perspektiv där ledarskap i huvudsak beskrivs som diskursivt konstruerade subjekspositioner (Haake, 2004; se även Fogelberg Eriksson, 2005; Franzén, 2006).

Totalt tar 23 av 70 avhandlingar uttalat avstamp i metateoretiska och vetenskapsteoretiska resonemang som grund för de empiriska undersökningarna och refererar således till teorianvändning i termer av paradigmatiskt tillhörighet. Detta ska inte tolkas som att övriga avhandlingar saknar metateoretiska utgångspunkter, utan är snarare ett uttryck för hur avhandlingsförfattarna valt att rama in avhandlingsarbetet. I de avhandlingar som uttalat fokuserar

på vetenskapsteori är det vanligast förekommande att avhandlingen i generella termer relateras mot ett socialkonstruktionistiskt paradigm (16 st.). Övriga mer specifika, men mindre vanliga perspektiv utgörs av fenomenologi och fenomenografi (3 st.); hermeneutik (2 st.); poststrukturalism (2 st.) samt kritisk realism (1 st.).

I kontrast till ovanstående diskuterar 27 av 70 avhandlingar teori på en »mellannivå« (inspirerat av, men inte att likställa med, begreppet »theory of the middle range«, Merton, 1968). I denna kategori är tendensen att utgå ifrån empiriskt prövbara teoretiska ramverk som uttalar sig om ledarskap (exempelvis från perspektiv såsom »transformellt«; »leader member exchange theory«; »teori X&Y«); om lärande (ex »erfarenhetsbaserat lärande«) eller med avstamp i originalförfattare (till exempel kan ledarskap undersökas relativt Schumpeters teori om entreprenörskap, se Nordlund, 2005). Dessa sätt att relatera det egna arbetet gentemot teoretiska utgångspunkter kan också återfinnas på vad som kan kallas en konceptnivå, där ingen uttalad teori är utgångspunkt, utan där andra begrepp och begreppskonstellationer är centrala. Detta rör avhandlingar som studerar ledarskap utifrån exempelvis begreppsparet kontexter och aktörer (Nilsson, 2005) eller där ledarskap studeras utifrån struktur och kultur (Björkman, 2008).

Metodramverk

I ett flertal metodinriktade översikter av ledarskapsforskning har det konstaterats att ledarskapsforskning internationellt sett haft en övervägande kvantitativ orientering både historiskt och i nutid där tvärsnittsstudier är vanligt förekommande. En översikt av de metodramverk som använts i svenska doktorsavhandlingarna visar i kontrast till detta på en övervägande del huvudsakligen kvalitativa studier (41 st.) i jämförelse med huvudsakligen kvantitativt orienterade avhandlingar (6 st.) eller mixade metoder (20 st.). Tabell 4 ger en översiktsbild av de använda metodvalen.

En möjlig förklaring till det mönster som framträder är den betoning på kontext som förekommer i avhandlingarnas syften där ledarskap formuleras som en situerad relation. I ljuset av att det specifika sammanhangets betydelse för ledarskap ofta är förekommande i avhandlingarna kan det tänkas att kvalitativa metoder väljs då kvalitativ forskning ofta är ideografisk till sin natur, med fokus på att bygga förståelse och tolkning av det sammanhang som närmare studerats. Andra förklaringar till metodval kan sökas i de ämnes-traditioner avhandlingarna är skrivna i. Exempelvis utgörs de kvantitativt orienterade avhandlingarna i materialet av avhandlingar skrivna inom hälsovetenskapligt område och psykologi. Bryman (2004; 2011) kommenterar den internationella psykologiska ledarskapsforskningen som huvudsakligen kvantitativt orienterad och samma mönster framträder i svenska avhandlingar

inom psykologi. Inom kvalitativt orienterade avhandlingar framträder å andra sidan pedagogik, som också utgör största ämne i översikten. En möjlig fältövergripande förklaring till detta kan vara att svensk pedagogisk forskning sedan 70-talet genomgått en övergripande rörelse vad gäller metodval från användandet av psykometrisk forskningsdesign mot ett ökat användande av kvalitativa forskningsupplägg (Englund, 2006). Även om materialet är för litet för att dra några definitiva slutsatser från finns ämnesmässiga kopplingar till författarnas metodval.

Tabell 4 Metodramverk i avhandlingarna

Kategori	Frekvens
I huvudsak kvantitativa metoder	6
<i>Enkät</i>	6
Mix mellan kvantitativa och kvalitativa	20
I huvudsak kvalitativa metoder	41
<i>Intervjuer och observationer</i>	15
<i>Endast intervjuer</i>	10
<i>Endast observationer</i>	5
<i>Intervjuer och dokumentstudier</i>	5
<i>Intervjuer, observation och dokumentstudier</i>	3
<i>Fallstudie</i>	2
<i>Endast dokumentstudier</i>	1
Internt bortfall	3
Totalt	70

Avslutningsvis är användandet av mixade metoder är relativt vanligt förekommande i det analyserade materialet (20 st.). I forskningsöversikter som behandlar mixade metoder i internationell ledarskapsforskning (Stentz, Plano Clark och Matkin, 2012; Bryman, 2011) argumenteras för att detta angreppssätt är väl anpassat för studier av ledarskap som i allt högre utsträckning betraktas som ett komplext, mångfacetterat och »multilevel«-fenomen som påkallar forskningsdesigner med olika inriktning, men att detta angreppssätt är ovanligt. Att mixade metoder förekommer i högre utsträckning än vad som initialt förväntades kan troligen härledas till avhandlingens format och tidshorisont, där både sammanläggningsavhandlingar och monografier vanligen innehåller separata delstudier och där en metodologisk variation och progression inom ett doktorandprojekt med flertalet empiriska undersökningar kan göras och där delstudier kan kombineras.

Kunskapsbidrag i avhandlingarna

Vad kommer då de svenska avhandlingarna fram till för typ av resultat? Vår analys har resulterat i sex kategorier av resultat. Först har vi de *Beskrivande* resultaten. Dessa återfinns i huvudsak i kvalitativa studier eller mindre case-studier. Resultatet skrivs fram som en beskrivning av »vad som händer« i caset eller hur ledarskap utövas i detta sammanhang. Resultatet kan generaliseras främst genom igenkänning av liknande förutsättningar men detta kräver också en djupare förståelse av och insikt i det område avhandlingen studerar.

En andra kategori är vad vi valt att kalla »*Do's and Don'ts*« som ledare. Här handlar det framförallt om resultat som pekar ut aktiviteter, handlingar, beteenden eller förhållningssätt hos ledare som visat sig vara fördelaktiga eller ofördelaktiga i olika sammanhang. En annan kategori handlar om *Ledarskapets natur*. Här återfinns resultat som på olika sätt beskriver vad ledarskap är. Vidare finns resultat kring *Ledarskapets förutsättningar*. Dessa resultat pekar på viktiga förutsättningar för ledarskapets utövande. Exempel inkluderar kontexten, organisationen, medarbetarna och hur dessa påverkar möjligheterna att utöva ledarskap och hur ledarskapet utövas.

De sista två kategorierna handlar om *Ledarskapets betydelse för andra faktorer*, det vill säga om resultat som pekar på om ledarskapet kan påverka andra faktorer såsom psykologiskt klimat, personalomsättning, etc., och *Teoriutveckling*, det vill säga resultat som huvudsakligen skrivs fram som en teoriutveckling av existerande ledarskapsteorier eller att nya teorier har skapats.

Tabell 5 Olika typer av resultat

Kategori	Frekvens
Beskrivande case	23
»Dos and don'ts« som ledare	16
Ledarskapets natur	10
Ledarskapets förutsättningar	9
Ledarskapets betydelse för andra faktorer	5
Teoriutveckling ledarskap	4
Internt Bortfall	3
Totalt	70

Som visas i tabell 5 (avhandlingarnas resultat) är en stor del av avhandlingarna beskrivningar av enskilda case. För att lärdomar från dessa studier ska kunna ge något bidrag till ett större sammanhang än den studerade organisationen bör rimligtvis casebeskrivningarna sättas i relation till forskningsfältet. Brymans (2004) forskningsöversikt över internationell kvalitativ ledarskapsforskning visade på att ledarskapsstudier generellt är dåliga på att relatera egna empiriska

resultat till tidigare forskning. Bryman drar slutsatsen att kvalitativa studier skulle kunna ge tydligare och bättre bidrag till kunskapsuppbyggnaden kring ledarskap genom att i högre grad förankras mot kunskapsläget. Vi har därför också analyserat hur de i vår studie ingående avhandlingarna lyckats med att rama in den egna studien i ett forskningsfält. I inledningen av avhandlingarna presenteras ibland en analys av problemområdet utifrån vilken kunskapslucka avhandlingens studie ämnar fylla. I de studerade avhandlingarna beskrivs detta med olika tydlighet. En del avhandlingar ägnar inget utrymme åt att motivera valet av studie utifrån varför den är viktig eller vad den ska bidra med i ett större sammanhang eller i ett samhällsperspektiv (23 st.), en del gör detta men endast ytligt eller indirekt (27 st.) och andra gör det på omfattande, tydliga och välmotiverade sätt (18 st., internt bortfall, 2 st.). Alltså görs det endast i 26 % av avhandlingarna ett avstamp i ett tydligt resonemang om kunskapsluckor och specifika kunskapsbidrag till forskningsfältet.

Ett annat sätt att bidra till forskningsfältet är att ge förslag på vidare forskning. Vilka insikter från det egna arbetet är användbara för att studera fenomenet vidare? I tabell 6 visas andelen avhandlingar som ger sådana förslag.

Tabell 6 Förslag på vidare forskning utifrån avhandlingens resultat

Kategori	Frekvens
Ger förslag på vidare forskning	33
<i>Ger förslag inom annat närliggande empiriskt område</i>	19
<i>Ger förslag inom samma empiriska område men med andra metoder</i>	9
<i>Ger förslag inom både annat empiriskt område och andra metoder</i>	5
Ger inte förslag på vidare forskning	30
Internt bortfall	7
Totalt	70

Vår analys visar att Brymans (2004) kritik, där det fastslås att kvalitativa ledarskapsstudier brister avseende inplaceringen av egna resultat i ett forskningssammanhang, också gäller svenska avhandlingar om ledarskap. Däremot indikerar inte vår studie att denna brist är relaterad till någon distinktion mellan kvalitativ och/eller kvantitativ forskning³. Vi konstaterar istället att svenska avhandlingar om ledarskap generellt skulle kunna bli mycket bättre på att placera in den egna studien i relation till forskningsfältet och tydliggöra sitt kunskapsbidrag.

DISKUSSION

Med syftet att kartlägga det samtida svenska forskningslandskapet gällande ledarskap så som det framträder i avhandlingsprojekt kan vi konstatera att Strannegård och Jönssons (2015) beskrivning av forskning gällande ledarskap som mångfacetterat i stor utsträckning även är applicerbar på svenska avhandlingar om ledarskap. Analysen visar på att ledarskap är ett område som det forskas aktivt kring inom ett flertal ämnen och vid ett flertal svenska lärosäten, men att det i avhandlingarna inte framkommer någon nationell diskurs kring ledarskap präglad av kumulativ kunskapsproduktion eller kommunikation med sidoordnade forskningsmiljöer i Sverige och i Norden. I det följande diskuteras en potentiell förklaring till detta förhållande.

Ledarskap som ett kontextuellt fenomen

En tolkning som stöds i det empiriska materialet är att ledarskap inte tycks utgöra ett primärt forskningsfält i ett flertal av avhandlingarna, utan snarare utgör en delmängd av ett antal olika, ofta empiriskt definierade, forskningsfält. Ledarskap tenderar att ha en instrumentell roll i många av avhandlingarna, då man genom studier av ledarskap söker att bygga kunskap om exempelvis rektors arbetspraktik, läkares samarbete i team, politiskt beslutsfattande eller dylikt. Med en sådan ingång blir avhandlingsarbetenas kunskapsbidrag inte i första hand en fråga om att bidra till kunskapsutveckling inom fältet ledarskapsforskning, utan snarare en fråga om att bidra till kunskap om empiriska kontexter eller andra fenomen genom analyser av ledarskap. Vid närmare granskning av de kontexter i vilka ledarskap studeras syns även hur ramfaktorer utanför forskningen inverkar på hur ledarskap studeras. Exempelvis är ett resultat att författarnas ämnesmässiga förankring eller forskningsfinansiering i stor utsträckning styr de kontexter som studeras; vårdkontexten är exempelvis representerad vid lärosäten med denna inriktning. Ett tydligt mönster gällande kontext är även att forskning om det offentliga är överrepresenterat relativt privat näringsliv. Möjliga förklaringar till ett sådant förhållande borde kunna spåras i ramfaktorer såsom rådsfinansiering och forskningspolitisk inverkan via strategiska satsningar i offentlig sektor. Rimligtvis spelar forskningsfinansiärerna en indirekt medierande roll för hur forskningen om ett fenomen som ledarskap formas i avhandlingsprojekt. Ett exempel på detta kan tas i det faktum att större anslag föranleder ett flertal avhandlingar med likartade inramningar av fenomenet ledarskap.

Utöver att ramfaktorer kan utgöra hinder för sidoordnad kommunikation mellan forskningsmiljöer konstaterar vi med bas i analysen även att många av de analyserade avhandlingarna, trots robusta empiriska studier, inte uttryckligen tydliggör kunskapsbidragen utanför den närmast studerade empiriska kontexten och att det således är svårt att bygga vidare på resul-

taten. Förklaringarna till denna tendens kan delvis återfinnas i att många avhandlingar initialt definierar ledarskap som situerat och kontextuellt vilket också är en vanligt förekommande ståndpunkt i den internationella diskursen om ledarskap (exempelvis diskussion i Avolio, Walumbwa och Weber, 2009; Northouse, 2013). Avhandlingarna utgörs till övervägande del även av case-studier och kvalitativa ideografiska forskningsstudier. Detta utgör en intressant kontrast till den internationella diskursen kring ledarskapsstudier där kvantitativa studier utgjort den absoluta majoriteten både historiskt och i nutidsperspektiv (se Bryman, 2011; Hiller m.fl., 2011; Stentz, Plano Clark och Matkin, 2012). Måhända kan frekvent förekomst av kontextuella teoretisk utgångspunkter i studiet av ledarskap tillsammans med ideografiska forskningsupplägg i avhandlingarna föranleda en ovana (alternativt ovilja) att diskutera i termer av generaliserbarhet eller överförbarhet. Denna fråga har över tid varit omgiven av en livlig diskussion och ett flertal sätt att tydliggöra implikationerna av ideografisk forskning utanför det omedelbart studerade sammanhanget har presenterats (exempelvis Larsson, 2009). En konsekvens av att överraskande många avhandlingar inte placerar in de egna resultaten i forskningsfältet (eller endast gör detta i begränsad omfattning) samt inte berör förslag på fortsatt forskning om ledarskap gör att den »nya« kunskap som producerats i ett 70-tal avhandlingar under ett tidsspänn av 12 år i stor utsträckning är svår att identifiera och tillgodogöra sig.

Synliggörs ett svenskt perspektiv på ledarskap i avhandlingarna?

Som nämndes i inledningen av denna artikel har tidigare studier indikerat att ledarskapets praktik i de skandinaviska länderna har något av en särprägel genom att karakteriseras av ideal såsom konsensusorientering, relationsfokus, deltagande, demokrati och icke-formella relationer. Dessa ideal har i sin tur relaterats till en kultur på arbetsmarknaden präglad av platta organisationer, relativt begränsad lönespridning (såväl som begränsade förmåner) och en dialog mellan arbetsmarknadens parter (Eggen Børve, 2010; Schramm-Nielsen, Lawrence och Sivesind, 2004). Med detta som en utgångspunkt kan frågan ställas om huruvida den genomförda analysen visar på en svensk eller skandinavisk särart.

Här kan det inledningsvis konstateras att den övervägande majoriteten av de analyserade avhandlingarna har en svensk kontext som utgångspunkt. Undantag kan identifieras dels i studier som tar sikte på andra länder (exempelvis Alm, 2006), dels i avhandlingar med multinationellt fokus där data samlats från ett flertal länder (exempelvis Nyberg, 2009). Gällande de avhandlingar som beskriver svensk kontext är vår övergripande slutsats att kontextbeskrivningar är förekommande, men att en specifikt nationell kontext endast beskrivs i undantagsfall och tenderar att underbetonas i resultat och slutsatser.

Vi identifierar med andra ord en diskrepans mellan beskrivningarna av svensk ledarskapspraktik (som något specifikt) och svensk empirisk forskning om ledarskap utifrån det faktum att avhandlingarna betraktat som helhet tenderar att nedtona det specifika i en nationell och/eller skandinavisk kontext. En förklaring till detta kan kanske identifieras i det faktum att artiklar i de ingående avhandlingarna inte i någon större utsträckning är komparativa, eller problematiserande, gällande denna punkt. Givet Backström, Granberg och Wilhelmsons (2008) slutsats att den nordiska kontexten kan utgöra en potentiell kontext för teoretisk utveckling på ledarskapsområdet indikerar analysen av avhandlingar att detta hittills inte låtit sig göras i någon större utsträckning.

Avslutande kommentarer

Svensk forskning om ledarskap, så som det framträder i avhandlingsarbeten, uppvisar både likheter och skillnader med den internationella forskningsfronten inom ledarskapsstudier.

En låg grad av konsensus föreligger teoretiskt där avhandlingarna ramar in ämnet ledarskap på ett flertal sätt och där ledarskap relateras till ett antal andra begrepp. Vi konstaterar att ledarskap i stor utsträckning spelar en instrumentell roll i många av de analyserade avhandlingarna. Det tidigare konstaterandet att ledarskap som begrepp vunnit popularitet och tenderar att ha rollen av ett »buzzword« avspeglas till viss del även i vår avhandlingsanalys. Vidare kan en förklaring till pluralismen i teoretiska ramverk också förklaras av att forskning bedrivs i olika forskningsmiljöer med begränsad kommunikation sinsemellan.

Svenska avhandlingar om ledarskap avviker vidare tydligt från den internationella forskningsfronten vad gäller metodval och forskningsdesigner. Där internationell forskning tenderar att vara kvantitativ utgörs svenska avhandlingar i störst utsträckning av kvalitativa undersökningar och med en relativt hög grad av mixade forskningsdesigner.

Analysen av avhandlingarna ger också vid handen att det finns en diskrepans mellan hur ledarskapets praktik beskrivs i Sverige och hur svenska avhandlingar kontextualiserat ledarskap. Medan en tydlig nationell diskurs gällande ledarskapets praktik beskrivs i termer av deltagande beslutsfattande, platta organisationer och demokrati saknas i stort denna inramning i avhandlingar på området.

Avslutningsvis kan det konstateras att fortsatta studier är nödvändiga för att bättre kartlägga svensk och nordisk ledarskapsforskning. Föreliggande studie ger inblickar i forskningspraxis och lokala kulturer vid svenska lärosäten men ett antal frågor kvarstår och motiverar fortsatta studier. Exempelvis vore det intressant att relatera avhandlingar till »reguljär« forskning om ledarskap

och publiceringsmönster i tidskrifter. Denna analys innefattar också enbart svensk forskning vilket väcker frågor om likheter och skillnader i jämförelse med övriga nordiska länder.

NOTER

- 1 www.swepub.kb.se
- 2 Denna kategorisering utifrån ämne är övergripande genomförd utifrån en skattning av institutionernas inriktning. Sociologi inkluderar rättssociologi. Klassificeringen syftar även mot renodling av interdisciplinära institutioner. Exempelvis har institutionen för »beteendevetenskap och lärande, Avdelningen för didaktik och forskning om pedagogiskt arbete« vid Linköpings universitet i den övergripande kategorin pedagogik/ utbildningsvetenskap. I vissa fall organiserar institutioner flertal etablerade ämnen. Ett exempel är Linnéuniversitetet och institutionen för »vårdvetenskap och socialt arbete« samt institutionen för »yrkeskunnande och teknologi« vid KTH. I dessa fall gjordes en övergripande uppskattning av ämnestillhörighet utifrån information angiven i avhandling.
- 3 De kvantitativt inriktade avhandlingarna är för få för att dra några långtgående slutsatser utifrån i denna fråga.

REFERANSER

- Ahlström, Björn (2009). *Bullying and social objectives: A study of prerequisites for success in Swedish schools*. (Doktorsavhandling) Umeå universitet: Sociologiska institutionen.
- Alm, Björn (2006). *The un/selfish leader: Changing notions in a Tamil Nadu village*. (Doktorsavhandling) Stockholms universitet: Socialantropologiska institutionen.
- Alvesson, Mats & Dan Kärreman (2016). Intellectual Failure and Ideological Success in Organization Studies: The Case of Transformational Leadership. *Journal of Management Inquiry*, 25(2), 139–152.
- Alvesson, Mats & Jörgen Sandberg (2011). Generating research questions through problematization. *Academy of Management Review*, 36(2), 247–271.
- Avolio, Bruce, Fred Walumbwa & Todd Weber (2009). Leadership: current theories, research, and future directions. *Annual Review of Psychology*, 60, 421–449.
- Backström, Tomas, Otto Granberg & Lena Wilhelmson (2008). Alternativa former av ledarskap – En kunskapsöversikt om chefers ledarskap. I: Marianne Döös & Kerstin Waldenström (red.): *Chefsskapets former och resultat – två kunskapsöversikter om arbetsplatsens ledarskap*. Stockholm: Vinnova.
- Bertlett, Johan (2011). *An employeehip model and its relation to psychological climate: A study of congruence in the behavior of leaders and followers*. (Doktorsavhandling) Lund University: Department of Psychology.
- Biamba, Cresantus N. (2012). *The Role of Principals in Government Secondary Schools in Cameroon: Demands, Constraints and Choices: A Case Study of Eight Secondary Schools* (Doktorsavhandling) Stockholm University: Department of Education.
- Björkman, Christer (2008). *Internal capacities for school improvement – Principals' Views in Swedish Secondary Schools*. (Doktorsavhandling). Umeå University: Department of Education.
- Brüde Sundin, Josefin (2007). *En riktig rektor: Om ledarskap, genus och skolkulturer*. (Doktorsavhandling) Linköpings universitet: Institutionen för beteendevetenskap och lärande.

- Bryman, Alan (2004). Qualitative research on leadership: A critical but appreciative review. *The Leadership Quarterly*, 15(6), 729–769.
- Bryman, Alan (2011). Research methods in the study of leadership. I: Alan Bryman, David Collinson, Keith Grint, Brad Jackson, Mary Uhl-Bien (red.): *The SAGE handbook of leadership*. London: Sage.
- Bäckström, Ingela (2009). *On the Relationship between Sustainable Health and Quality Management: Leadership and organizational behaviours from Swedish organizations*. (Doktorsavhandling) Mittuniversitetet: Department of Engineering and Sustainable Development.
- Carlson, Sune (1951). *Executive behaviour: A study of the work load and the working methods of managing directors*. Stockholm: Strömbergs.
- Daléus, Pär (2012). *Politisk ledarskapsstil: Om interaktionen mellan personlighet och institutioner i utövandet av det svenska statsministerämbetet*. (Doktorsavhandling) Stockholms universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Das, Ajay & Robert. B. Handfield (1997). A meta-analysis of doctoral dissertations in purchasing. *Journal of Operations Management*, 15, 101–121.
- Dellgran, Peter & Staffan Höjer (2011). Nya trender och gamla mönster. Doktorsavhandlingarna i socialt arbete 1980–2009. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 2, 85–106.
- Denis, Jean-Louis, Ann Langley & Viviane Sergi (2012). Leadership in the Plural. *The Academy of Management Annals*, 6(1), 211–283.
- Dinh, Jessica, Robert Lord, William Gardner, Jeremy Meuser, Robert Liden & Jinyu Hu (2014). Leadership theory and research in the new millennium: Current theoretical trends and changing perspectives. *The Leadership Quarterly*, 25(1), 36–62.
- Döös, Marianne & Kerstin Waldenström (2008). *Chefsskapets former och resultat – Två kunskapsöversikter om arbetsplatsens ledarskap*. Stockholm: Vinnova.
- Engen Børve, Hege (2010). Ledelseskultur i en internationell, norsk kunnskapsorganisation. *Nordiske Organisationsstudier*, 12(1), 29–51.
- Eklund, Harald (2000). Vart är pedagogikforskningen på väg? Ämnesområden och forskningsmönster i svenska. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 5(2), 131–150.
- Englund, Tomas (2006). New Trends in Swedish Educational Research. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50(4), 383–396.
- Eriksson, Malgorzata (2004). *Lokala politiska ledare – ett kollage av diskurser*. (Doktorsavhandling) Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan.
- Fogelberg Eriksson, Anna (2005). *Ledarskap och kön: En studie av ledare och maskuliniteter i ett verkstadsindustriföretag*. (Doktorsavhandling) Linköpings Universitet: Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Avdelningen för pedagogik inom arbetsliv och utbildning.
- Fransson Sellgren, Stina (2007). *Nursing management at a Swedish university hospital: leadership and staff turnover*. (Doktorsavhandling) Karolinska institutet: Institutionen för lärande, informatik, management och etik.
- Franzén, Karin (2006). *Is i magen och ett varmt hjärta: Konstruktionen av skolledarskap i ett könsperspektiv*. (Doktorsavhandling) Umeå Universitet: Pedagogiska institutionen.
- Glynn, Mary. A. & Ryan Raffaelli (2010). Uncovering Mechanisms of Theory Development in an Academic Field: Lessons from Leadership Research. *Academy of Management Annals*, 4(1), 359–401.
- Gringeri, Christina, Amanda Barusch & Christopher Cambron (2013). Examining Foundations of Qualitative Research: A Review of Social Work Dissertations, 2008–2010. *Journal of Social Work Education*, 49(4), 760–773.

- Haake, Ulrika (2004). *Ledarskapande i akademien: Om prefekters diskursiva identitetsutveckling*. (Doktorsavhandling) Umeå Universitet: Pedagogiska institutionen.
- Hallinger, Philip (2013). Reviewing reviews of research in educational leadership an empirical assessment. *Educational Administration Quarterly*, 50(4), 539–576.
- Hiller, Nathan. J., Leslie A. DeChurch, Toshio Murase & Daniel Doty (2011). Searching for Outcomes of Leadership: A 25-Year Review. *Journal of Management*, 37(4), 1137–1177.
- Holmberg, Ingall & Staffan Åkerblom (2006). Modelling leadership – Implicit leadership theories in Sweden. *Scandinavian Journal of Management*, 22(4), 307–329.
- Hunter, Samuel, Katrina Bedell-Avers & Michael Mumford (2007). The typical leadership study: Assumptions, implications, and potential remedies. *Leadership Quarterly*, 18, 435–446.
- Johansson, Gunilla (2010). *Viljan att göra skillnad – en utmaning i vårdenhetschefers ledarskap*. (Doktorsavhandling). Karolinska Institutet: Institutionen för folkhälsovetenskap.
- Keisu, Britt-Inger (2009). *Att peka med hela handen: Om arbetsvillkor och kön bland första linjens chefer*. (Doktorsavhandling) Umeå universitet: Sociologiska institutionen.
- Larsson, Staffan (2009). A pluralist view of generalization in qualitative research. *International Journal of Research & Method in Education*, 32(1), 25–38.
- Leithwood, Kenneth & Jingping Sun (2012). The Nature and Effects of Transformational School Leadership: A Meta-Analytic Review of Unpublished Research. *Educational Administration Quarterly*, 48(3), 387–423.
- Levy, Charlotta (2003). *Medicinsk specialisering och läkares ledarskap: En longitudinell studie i professionell kollegialitet och konkurrens*. (Doktorsavhandling) Uppsala Universitet: Företagsekonomiska institutionen.
- Ludvigsson, Ann (2009). *Samproducerat ledarskap: Hur rektorer och lärare formar ledarskap i skolans vardagsarbete*. (Doktorsavhandling) Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping.
- Lundqvist, Daniel (2013). *Psychosocial Work Conditions, Health, and Leadership of Managers*. (Doktorsavhandling). Linköpings Universitet: Institutionen för medicin och hälsa.
- Merton, Robert K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mintzberg, Henry (2009). *Managing*. Harlow: Financial Times Prentice Hall.
- Mumford, Michael D., Stephen J. Zaccaro, Francis D. Harding, T. Owen Jacobs & Edwin A. Fleishman (2000). Leadership skills for a changing world. *The Leadership Quarterly*, 11(1), 11–35.
- Nicholson, Shawn. W. & Terrence B. Bennett (2009). Transparent practices: Primary and secondary data in business ethics dissertations. *Journal of Business Ethics*, 84(3), 417–425.
- Nilsson, Peter (2005). *Ledarutveckling i arbetslivet: Kontexter, aktörer samt (o)likheter mellan utbildningskulturer*. (Doktorsavhandling) Umeå universitet: Pedagogiska institutionen.
- Nilsson, Andreas (2008). *Projektleddning i praktiken Observationer av arbete i korta projekt*. (Doktorsavhandling) Umeå universitet: Handelshögskolan.
- Nilsson, Sofia (2011). *Civil and Military Leadership Processes in Situations of Extreme Environmental Demands*. (Doktorsavhandling) Karlstads universitet: Avdelningen för utbildningsvetenskap.
- Nordlund, Therese (2005). *Att leda storföretag: En studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950*. (Doktorsavhandling) Stockholms universitet: Institutionen för ekonomisk historia.
- Northouse, Peter G. (2013). *Leadership: theory and practice* (6. utg.). Thousand Oaks, Calif.: Sage.

- Nyberg, Anna (2009). *The Impact of Managerial Leadership on Stress and Health Among Employees*. (Doktorsavhandling) Karolinska Institutet: Department of Public Health Sciences.
- Schramm-Nielsen, Jette, Peter Lawrence & Karl H Sivesind (2004). *Management in Scandinavia: Culture, context, and change*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Skytt, Bernice (2007). *First-line nurse managers' preconditions for practice: the important interplay between person and organization*. (Doktorsavhandling) Uppsala universitet: Department of Public Health and Caring Sciences.
- Slavin, Robert. E (1995). Best evidence synthesis: An intelligent alternative to meta-analysis. *Journal of Clinical Epidemiology*, 48(1), 9–18.
- Spear, Hila J. (2007). Nursing theory and knowledge development: a descriptive review of doctoral dissertations, 2000–2004. *Advances in Nursing Science*, 30(1), 1–14.
- Stentz, Jane E., Vicki L. Plano Clark & Gina S. Matkin (2012). Applying mixed methods to leadership research: A review of current practices. *The Leadership Quarterly*, 23(6), 1173–1183.
- Strannegård, Lars & Sten Jönsson (2015). Ledarskapets Lockelse. I: Sten Jönsson & Lars Strannegård (red.): *Ledarskapsboken*. Stockholm: Liber.
- Tengblad, Stefan (2003). Classic, but not seminal: Revisiting the pioneering study of managerial work. *Scandinavian Journal of Management*, 19(1), 85–101.
- Theorell, Töres, Anna Nyberg & Julia Romanowska (2013). Om ledarskap och de anställdas hälsa. *Socialmedicinsk Tidskrift*, 90(6), 780–792.
- Törnsén, Monica (2009). *Successful principal leadership: prerequisites, processes and outcomes*. (Doktorsavhandling) Umeå universitet: Pedagogiska institutionen.
- van Knippenberg, Daan & Gerben A. van Kleef (2016). Leadership and Affect: Moving the Hearts and Minds of Followers. *The Academy of Management Annals*, 10(1), 799–840.
- Wallo, Andreas (2008). *The leader as a facilitator of learning at work: a study of learning-oriented leadership in two industrial firms*. (Doktorsavhandling) Linköpings universitet: Department of Behavioural Sciences and Learning.
- Welzel, Christian (2013). *Freedom rising: human empowerment and the contemporary quest for emancipation*. New York: Cambridge University Press.
- World values survey (u.å.). *Findings and insights*. Hämtad 2016-07-18 från <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- Yukl, Gary A. (2013). *Leadership in organizations*. (8. utg.). Boston: Pearson.
- Årlestig, Helene (2008). *Communication between principals and teachers in successful schools*. (Doktorsavhandling) Umeå universitet: Pedagogiska institutionen.

SAMMANFATTNING

Ledarskap har i ett internationellt perspektiv studerats över tid men hittills vet vi ganska lite hur det svenska forskningslandskapet ser ut. Svensk ledarskapsforskning har anekdotiskt konstaterats vara svag samtidigt som Sverige, med en arbetsmarknad präglad av samförstånd och korta beslutsvägar, utgör en intressant kontext för ledarskapsstudier. En delaspekt av forskning om ledarskap är hur fenomenet studerats i avhandlingar. Givet dessa konstateranden syftar följande forskningsöversikt till analysera doktorsavhandlingar om ledarskap skrivna 2003–2014. Specifikt besvaras fyra frågor: 1) Vilka ämnen och institutioner studerar ledarskap? 2) Vad studeras i avhandlingar om ledarskap? 3) Hur har ledarskap studerats? 4) Vilka kunskapsbidrag kan identifieras i de

analyserade avhandlingarna? Totalt analyserades 70 avhandlingar i studien och valet att analysera avhandlingar motiveras av att doktorsavhandlingar kan spegla lokal praxis och trender i kunskapsbildning inom akademien. Resultatet visar på att ledarskap som forskningsfält är fragmenterat mellan olika ämnen och forskningsbedrivande institutioner, att kvalitativa metoder var vanligare än kvantitativa samt att förvånansvärt lite av forskningen relaterar till, eller tar avstamp ifrån, andra svenska eller skandinaviska forskargrupperns arbeten. I artikeln diskuteras avslutningsvis hur bristande kommunikation mellan forskningsmiljöer kan hänga ihop med att ledarskap i många av de studerade avhandlingarna studerats instrumentellt som en delmängd av andra ämnesområden.

ABSTRACT

Internationally, leadership has been an often studied phenomenon, but we know fairly little about how leadership has been studied in Swedish research. The Swedish labor market could provide an interesting context for leadership research but if this is mirrored in research is currently an open question. Given these observations, this review article aims to analyze how leadership has been researched in Swedish doctoral dissertations, written 2003–2014. Doctoral dissertations are analyzed as indicators of local research praxis and as markers of current tendencies in scientific knowledge production. Four research questions are answered: 1) Within which subjects have dissertations on leadership been produced? 2) Which contexts are studied? 3) How has leadership been studied methodologically? 4) What are the main knowledge contributions of the analyzed dissertations? The article reviews 70 doctoral dissertations and the results show that leadership as a research field in Sweden is fragmented and that qualitative methods are more common than quantitative. Further, few studies related to previous research conducted by other Scandinavian research groups. The article concludes with a discussion how a lack of communication between different research environments is problematic and how leadership has a tendency to be studied as a subset of other subjects.

FORFATTEROPPLYSNINGER

Oscar Rantatalo, fil.dr, arbetar som universitetslektor vid enheten för Polisutbildning vid Umeå Universitet. Hans forskningsintressen är inom områden såsom meningsskapande, yrkessocialisation och ledarskap.

Enheten för polisutbildning
Umeå Universitet
901 87 Umeå
Telefon: +46 (0)90-786 65 64
E-post: oscar.rantatalo@umu.se

Ulrika Haake är docent och universitetslektor i pedagogik vid Umeå universitet. Hennes forskning ligger främst inom området organisation och ledarskap i akademien och polisen, ofta med fokus på genus.

Pedagogiska institutionen,
Umeå universitet,
901 87 Umeå
Telefon: +46 (0)90-786 96 21
E-post: ulrika.haake@umu.se

Ola Lindberg, fil.dr, arbetar som universitetslektor vid pedagogiska institutionen, Umeå universitet. Han är områdesledare för forskningsområdet »Ledarskap, organisation och arbetsliv» och har sitt huvudsakliga forskningsintresse inom området som rör relationen mellan professionsutbildning och arbetsliv.

Pedagogiska institutionen
Umeå Universitet
901 87 Umeå
Telefon: +46 (0)90-786 68 67
E-post: ola.lindberg@umu.se

Gun Sparrhoff, fil.dr, är universitetslektor i pedagogik med inriktning mot arbete och arbetsliv vid Linköpings universitet. Hennes forskningsintressen ligger inom arbetslivsområdet med ett särskilt fokus på vuxnas lärande, ledarskap och användningen av trendiga begrepp såsom livslångt lärande, anställningsbarhet, globalisering etc.

Institutionen för beteendevetenskap och lärande, IBL
Linköpings Universitet
581 83 Linköping
Telefon: +46(0)13-28 10 85
E-post: gun.sparrhoff@liu.se

Thomas Bäck arbetar vid pedagogiska institutionen, Umeå universitet och är filosofie licentiat och universitetsadjunkt, men arbetar nu som doktorand. Forskningsintresset är ledarskap, organisation och arbetsliv, med ett särskilt intresse för övergången från polisutbildning till polisyrket.

Pedagogiska institutionen
Umeå universitet
901 87 Umeå
Telefon: +46 (0)90-786 79 09
E-post: thomas.back@umu.se

Innovativ samstyring mellom stat og kommuner: fremforhandlet enighet eller frivillig tvang?

En casestudie om statlige stimuleringsmidlers betydning ved utvikling av interkommunale lokalmedisinske sentre

SIV MAGNUSSEN

Nøkkelord: samstyring, innovasjon, stimuleringsmidler, partnerskap, lokalmedisinsk senter

Keywords: governance, innovation, short-term project grants, partnership, local medical center

INNLEDNING

Hovedmålet med samhandlingsreformen er at kommuner og stat sammen skal skape nye og bedre løsninger på de sammensatte og komplekse oppgaver helsevesenet står overfor i dag (St.meld. nr. 47 (2008–2009)). Reformen kjennetegnes således av en større satsing på innovativ samstyring. Innovativ samstyring benevnes her som ikke-hierarkiske prosesser hvor deltagerne via egalitære, forhandlende og partnerskapsbaserte forhold finner nye løsninger på komplekse problemer som de ikke kan løse alene (Hartley 2005; Hartley mfl. 2013; Røiseland & Vabo 2012; Sørensen & Torfing 2011a, 2011b).

I perioden 2010–2013 ble det bevilget til sammen kr 333,8 millioner som stimuleringsmidler til kommuner som ville skape nye samhandlingsarenaer i helse- og omsorgssektoren (Helsedirektoratet.no). Mesteparten av disse midlene har gått til prosjekter som dreier seg om etablering av lokalmedisinske sentre (LMS) (Abelsen mfl. 2012). Betegnelsen LMS blir brukt om helsetjenestetilbud før, etter eller i stedet for innleggelse i sykehus (Meld. St. nr. 16 (2010–2011)). Kommuner har stor frihet til selv å bestemme utforming og innhold i de LMS de utvikler. Samtidig gir nasjonale myndigheter, i form av retningslinjer og stimuleringsmidler, føringer på at LMS utvikles via inter-

kommunalt samarbeid og ved samlokalisering av helsetjenester (Helse og omsorgsdepartementet 2012).

Politiske styringssignaler, både i Norge og andre vestlige land, legger i stadig økende grad vekt på at innovativ samstyring er nødvendig for å kunne håndtere de mange sammensatte og komplekse problemer offentlig sektor står overfor (Fuglsang & Rønning 2014; Sørensen & Torfing 2011a). Likevel finnes det lite empirisk kunnskap om hvordan samstyringsbaserte innovasjonsprosesser foregår i det offentlige (Aagaard mfl. 2014b; Bommert 2010; Cook 2015; Hartley 2014). Samhandlingsreformens satsing på utvikling av LMS danner en fruktbar ramme for å studere dette i praksis. Artikkelen hovedspørsmål er derfor: *Hvordan virker økonomiske stimuleringsbevilgninger som samstyringsredskap i regionale innovasjonsprosesser?* Med andre ord undersøker artikkelen hvordan økonomiske insentiver som et forsøk på «styring av samstyring» påvirker grunnlaget for samstyrt innovasjon i den norske helse- og omsorgssektoren. Spørsmålet blir belyst via en kvalitativ casestudie i tre interkommunale samarbeidsregioner i Norge, hvor alle har mottatt økonomisk støtte for å opprette LMS. Før samhandlingsreformen fantes det i disse kommunene ingen planer om å opprette nye interkommunale LMS. Kommunenes utvikling av slike kan derfor ses som empiriske tilfeller av statlig initiert innovasjon basert på samstyring. Det spesielle med studien er at samarbeidsregionene er blitt fulgt tett og over tid (fra 2009 til 2014). Data-materialet består av «tykke beskrivelser» (Geertz 1973) om hvordan statlige stimuleringsmidler ble opplevd og brukt i planleggingen av interkommunale LMS. Med dette bidrar artikkelen til ny innsikt i tilhørende sider ved samstyringsbaserte innovasjonsprosesser slik de kommer til uttrykk i den norske samhandlingsreformen.

BAKGRUNN

Mange norske kommuner er små med et innbyggertall på under 5000 innbyggere (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2014). I samhandlingsreformen ble det tatt høyde for at disse ville kunne få problemer med å håndtere endringene reformen la opp til, og nasjonale myndigheter oppfordret til inngåelse av interkommunalt samarbeid. Siden midten av 1990-tallet har det i Norge vært bred politisk enighet om at kommunesammenslåing skulle skje frivillig (Jacobsen 2013). Kommunestrukturdebatten er i skrivende stund satt på dagsordenen på ny, men interkommunalt samarbeid basert på frivillighet ble ansett som den mest aktuelle løsningen da samhandlingsreformen ble lansert i 2009. Det ble argumentert for at økt interkommunalt samarbeid kunne kompensere for både smådrifts- og kvalitetsulempes som mindre kommuner kan ha (Jacobsen 2013). På helsetjenesteområdet finnes imidlertid lite empirisk forskning som gir klare indikasjoner på økonomiske

stordriftsfordeler og kvalitetsheving som følge av frivillig interkommunalt samarbeid (Bjørge mfl. 2014; Leknes mfl. 2013).

LMS er i og for seg ikke noe nytt konsept, men har siden midten av 1800-tallet vært et mye brukt behandlingstilbud både her hjemme og i andre vestlige land (Aaraas 2003; Pedersen 2013). I 2009 fantes det rundt 12 lokalmedisinske sentre i Norge (St.meld. nr. 47 (2008–2009)). De fleste av disse var tidligere lokalsykehus, sykestuer eller distriktsmedisinske sentre, med andre ord såkalte halvannenlinjetjenester¹ (Pedersen 2013). Det er per i dag usikkert hvor mange LMS som er under utvikling eller er opprettet, og det finnes heller ingen eksakt oversikt over hva slags organisatorisk utforming og innhold disse har eller planlegges å ha (Bredeli & Jensen 2012; Helsedirektoratet 2015). Det man vet, er at det ved første søknadsrunde til Helsedirektoratet kom inn så mange som 301 søknader til tilskuddsordningen «Støtte til utbygging av lokalmedisinske sentre og samarbeid om helse- og omsorgstjenester» (Helsedirektoratet 2009–2010). Bak søknadene stod til sammen 392 kommuner og 7 bydeler i Oslo. Hele 261 kommuner var med på 2 eller flere søknader, og samlet søknadsbeløp var 341,3 mill. kr. Til sammen ble det i 2010 bevilget 73 mill. kr, fordelt på 111 prosjekter. I 2011 var det satt av 133 mill. kr, fordelt på 173 prosjekter. I 2012 mottok Helsedirektoratet ytterligere 380 søknader med en samlet søknadssum på ca. 420 millioner kr. Den samlede tildelingen utgjorde 81,6 millioner kr, fordelt på 199 søknader. I 2013 ble til sammen 46,2 millioner kr fordelt på 109 søknader. Dette viser stor kommunal interesse for å søke om tilskuddsmidler, og statlig vilje til å dele ut bevilgninger. Samlet bevilgning i tidsrommet frem til 2013 var kr 333,8 millioner (tallene er hentet fra Helse- og omsorgsdepartementets og Helsedirektoratets nettsider i perioden 2009–2013 og Abelsen mfl. (2012:11)).

TEORETISK TILNÆRMING

Studiens teoretiske tilnærming er foreliggende litteratur om innovativ samstyring. Innovasjon defineres her som en trinnvis forandring som er ny i en gitt kontekst (Torfing mfl. 2014:19). Innovasjon er ikke noe nytt i det offentlige, fremveksten av den norske kommunale helse- og omsorgstjenesten er et eksempel (Teigen mfl. 2013). I Norge og internasjonalt har imidlertid innovasjon basert på samstyring de seneste årene fått økt annerkjennelse og popularitet (de Vries mfl. 2014; St.meld. nr. 7 (2008–2009)). Innovativ samstyring innebærer den planlagte, målrettede og felles innsats stat og kommuner gjør for å skape nye verdier eller tjenester som utgjør en kvalitativ forandring i en gitt kontekst (Hartley 2005; Røiseland & Vabo 2012; Sørensen & Torfing 2011a).

Innovativ samstyring kan ses i lys av begrepet «governance», en styringstrend som vokste frem på 1990-tallet. Denne styringstrenden omfatter blant annet

former for styring som foregår utenfor eller i samspill med et hierarkisk styringssystem (Osborne 2010; Rhodes 2007). «Governance» blir ofte fremstilt som et forsøk på å fange opp mer av kompleksiteten i offentlig sektor enn det både tradisjonelle byråkratiske styringsformer og New Public Management (NPM) så langt har klart (Isett mfl. 2011; Klijn 2008; Osborne 2010; Rhodes 2007; Røiseland & Vabo 2012). De norske organisasjonsforskerne Røiseland og Vabo (2012) har oversatt og definert «governance» som *samstyring*, dvs. strukturer og prosesser der ulike parter forsøker å oppnå noe de bare kan gjøre i fellesskap.

En måte å organisere innovative samstyringstiltak på er inngåelse av partnerskap, dvs. forpliktende samarbeid mellom selvstendige parter i et forhandlet interessefellesskap (Veggeland 2003:15). Sentrale kjennetegn ved partnerskap er at partene består av *uavhengige* og *likeverdige* aktører som *frivillig* og *over tid* bidrar med materielle eller immaterielle *ressurser* i oppgaveløsningen (Higdem 2009; Røiseland & Vabo 2012; Veggeland 2003). For å innfri partnerskapsformens grunnleggende betingelser om *frivillighet* og *gjensidig avhengighet* må de involverte parter erkjenne at de har felles *nytte* av de forpliktelser og avtaler de inngår. En utfordring er at «nytte» ofte handler om å forsvare og utvide eget domene (Knudsen 2004). Hvis eget perspektiv blir hoveddrivkraft, er det muligheter for konkurranse, konflikt og konfrontasjon snarere enn innovativ samstyring (Andersen mfl. 2015). Selv om uenighet kan være en drivkraft for innovasjon (Gray 1989), vil det likevel være vanskelig å få til nye og varige partnerskapsbaserte løsninger hvis deltagerne er mest opptatt av å «mele sin egen kake» (Sørensen & Torfing 2011b:34). Innovativ samstyring avhenger derfor av at deltagerne opplever seg selv som *likeverdige* og *uavhengige* parter. Likeverd betyr ikke nødvendigvis likhet i innflytelse eller ressurser (Røiseland & Vabo 2012). Ulik innflytelse og ulike ressurser kan bety at noen parter opplever seg mer avhengig av partnerskapet enn andre, og det kan være vanskeligere å trekke seg ut. Sentralt for innovative samstyringsprosesser er også at partene opplever at det er takhøyde for å eksperimentere med nye organisasjonsmodeller uten å måtte bekymre seg for de andres reaksjoner (Aagaard 2011). Sist, men ikke minst, for å lykkes må de involverte parter ha *tid* og *vilje / mulighet* til å bidra med nye *ressurser* for utprøving og implementering av nye organisasjonsmodeller (Gray 1989).

Innovasjon basert på samstyring og partnerskapstenkningen innebærer en annen virkemiddelbruk enn den som gjerne forbindes med offentlig sektor (Rønning & Knutagard 2015). Fremfor å styre gjennom lover og regler må «styring av samstyring» støtte seg på insentiver og myke styringsmidler (Røiseland & Vabo 2012:23). Hvor hardt eller mykt et styringsmiddel er, kan kategoriseres ut fra den grad av tvangsmakt eller autoritet som legges bak bruken av dem (Røiseland & Vabo 2012:62). Selv om samhandlingsreformen er en reform i samstyring og partnerskapsideologiens ånd, preges den

norske styringsmodellen samtidig av tradisjonelle byråkratiske prinsipper (Vabo 2012). Harde og myke virkemidler brukes ved siden av hverandre. Det hardeste virkemiddelet i samhandlingsreformen er ny helse- og omsorgslov. Med denne er kommunene pålagt et utvidet «sørge-for-ansvar» for helse- og omsorgstjenester. Samstyring mellom stat og kommune i en norsk offentlig kontekst kommer således alltid «i skyggen av hierarkiet» (Scharpf 1999). Sagt på en annen måte: Norske kommuner er både et redskap for statlig styring og en arena for lokal myndighetsutøvelse (Rønning 2006). I de siste årene har kommunene blitt forpliktet til å gjennomføre flere nasjonalt bestemte målsettinger og oppgaver, og det lokale selvstyret har vært under kraftig press (Rønning & Lesjø 2015:192). Når det gjelder utvikling av interkommunale LMS, er statens virkemiddelbruk i prinsippet myk. Det er opp til kommunene selv å bestemme om de vil respondere på økonomiske stimuleringsmidler og politiske signaler vedrørende LMS.

Nyere studier viser at samstyring og partnerskap er en krevende og kompleks styringsform (Cook 2015; Kirchhoff mfl. 2015). I Kirchhoff, Grimsmo & Brekks (2015) artikkel om inngåelse av partnerskapsavtaler mellom sykehus og kommuner påpekes at det gjeldende lovverk sterkt begrenser partenes handlingsrom. Med dette er det også interessant å studere hvilken innvirkning hierarkiske prinsipper har når det gjelder interkommunalt samarbeid om LMS.

Flere av de økonomiske stimuleringsmidlene tilknyttet samhandlingsreformen er blitt gitt som prosjektmiddelstøtte til kommuner som vil gå sammen om utvikling av nye tjenester (Tjerbo & Zeiner 2014). Tidligere studier har vist at tidsbegrensede og problemorienterte prosjekter kan gi en kortsiktig satsing innenfor tjenesteområder, men ofte har liten innvirkning på utvikling av tjenestetilbudet på lang sikt (Borge & Rattsø 2005). Arbo (1989) har påpekt at bruk av eksterne stimuleringsmidler kan skape en egen «prosjektmakeriets logikk». Det vil si at nye aktiviteter snarere styres av tilgangen til finansiering enn av rasjonelle behov for endring slik tilskuddsmidlene angir (Arbo 1989). I tråd med «prosjektmakeriets» logikk har også senere studier vist at prosjektarbeid innbefatter en stadig jakt på eksterne støttekroner, og på å få nye tilskuddsmidler til å passe med egne allerede etablerte prosjekter, planer og behov (Arbo & Ringholm 2006; Magnussen & Tingvold 2015). Hvordan statlige stimuleringsmidler blir oppfattet og brukt, har således betydning for hvorvidt de reflekterer en innovativ samstyringslogikk.

I samstyringslitteraturen om partnerskap er mye oppmerksomhet rettet mot byttene som foregår mellom de involverte aktører, og hvordan disse bytteforholdene er regulert og formalisert (Røiseland & Vabo 2012). I helhet betyr dette at partnerskapslitteraturen har vært spesielt opptatt av å diskutere grunnlaget for og ulike effekter av partnerskap (Røiseland & Vabo 2012). Denne artikkelens hovedanliggende er å bidra i debatten ved å belyse

og diskutere hvordan statlige stimuleringsmidler innvirker i utviklingen av regionale LMS. Et særlig fokus er å undersøke hvordan partnerskapsformens krav fungerer når økonomiske og normative insentiver blir brukt som redskap for styring av samstyringsbaserte innovasjonsprosesser.

METODE

Undersøkelsen har en eksplorativ tilnærming og er designet som en casestudie. Casestudiens nærhet til virkeligheten som studeres og dens detaljrikdom, anses som viktig for å kunne følge denne typen kompliserte prosesser (Flyvbjerg 2006). De utvalgte casene er ulike når det gjelder ytre forhold som kommunestørrelse, geografisk nærhet til hverandre og til sykehus. I dette ligger en forventning om at erfaringer fra disse caseregionene også vil være gjenkjennbare for andre små og store norske kommuneregioner.

Den ene regionen består av til sammen 7 kommuner, herav en stor by (ca. 83 000 innbyggere) og mellomstore og små kommuner i størrelsesorden fra ca. 1200 til ca. 13 000 innbyggere. Her finnes lokalsykehus, og den geografiske avstanden mellom kommunene og sykehuset er kort.

Den andre regionen består av til sammen 6 kommuner, totalt ca. 35 000 innbyggere i størrelsesorden fra ca. 1200 til ca. 9000 innbyggere. Også i denne regionen finnes eget lokalsykehus, og den geografiske avstanden er kort både til sykehus og mellom kommunene.

Felles for de to førstnevnte kommuneregionene er at deres interkommunale LMS-planer ikke handler om å etablere et senter i fysisk forstand. Isteden blir LMS-betegnelsen brukt som paraply for de fleste av de regionale partnerskapes helse- og omsorgsprosjekter.

Den tredje regionen skiller seg ut fra de andre. Den består av 6 kommuner med til sammen ca. 18 000 innbyggere i størrelsesorden fra ca. 1200 til ca. 6000 innbyggere. Ingen av disse kommunene har bystatus. De har heller ikke eget lokalsykehus, men i regionens største kommune finnes et Distriktsmedisinsk senter (DMS). Deres regionale LMS-planer omhandler videreutvikling av det allerede eksisterende DMS.

Datamaterialet er samlet inn i perioden 2009 til 2014. For å styrke undersøkelsens interne gyldighet omfatter datamaterialet både intervjuer, dokumentgjennomgang og deltagende observasjon (King mfl. 1994). Resultatene som her presenteres, bygger primært på analyser av intervjuer. Foreliggende dokumenter og deltagende observasjon fungerer mest som bakteppe i analysen, men bidrar til utdypet innsikt i den konteksten intervjudeltagernes fortellinger er en del av.

Intervjuene er foretatt i perioden 2011 til 2013. Fordi samstyring er en dynamisk og kompleks prosess som skjer på flere organisasjonsnivåer og arenaer (Klijn 2008; Sørensen & Torfing 2011a), består de intervjuede av

fagpersoner, politikere, administrative representanter og ledere samt prosjektlederne for LMS. Felles for intervjudeltagerne er at de i kraft av sine ulike roller har deltatt i LMS-planene. De har derfor inngående kjennskap til regionale LMS-planer. Nokså likt fordelt mellom de tre regionene deltok til sammen 32 personer i intervjuer. I resultatdelen er sitatene markert med tallene 1–32, dette for å synliggjøre hvor ofte og når de enkelte intervjudeltagernes uttalelser blir brukt. Prosjektlederne for LMS ble intervjuet to ganger med ca. ett års mellomrom mellom intervjuene. Varighet på intervjuene var fra én til halvannen time.

Dokumentanalysen omfatter primært caseregionenes hjemmesider, prosjektsøknader og prosjektrapporter. I tillegg har nasjonale reformdokumenter (stortingsmeldinger, offentlige utredninger (NOU), lovforarbeider og gjeldende lovverk) hatt betydning for analysen. Likeså deltagende observasjon ved de fleste møter og begivenheter som angikk LMS i én av caseregionene, i perioden 2009–2014.

I tråd med forskningsdesignets eksplorative karakter ble intervjuguiden utviklet og tilpasset etter hvert som nye spørsmål dukket opp. Hovedfokus har likevel hele tiden vært å forstå regionale samarbeidsprosesser. Alle intervjuene, med unntak av noen telefonintervjuer, ble tatt opp på bånd og deretter transkribert. Datamaterialet ble kodet og kategorisert i det kvalitative analyseprogrammet NVivo. Det ble først foretatt en mest mulig tekstnær koding, dette for i størst mulig grad og mest mulig forutsetningsløst å kunne ta ut hele datamaterialets potensial (Tjora 2012). Deretter ble det søkt etter mønster og sammenhenger i materialet med den hensikt å kunne avdekke forskjeller og likheter i prosessen med å utvikle interkommunale LMS. Hvordan dette skjer, er et empirisk spørsmål som i lys av innovativ samstyringsteori vil bli presentert og diskutert i den påfølgende resultat- og diskusjonsdelen.

RESULTATER

Samstyrt eller prosjektmiddelstyrt?

I tråd med det som i tidligere studier er blitt omtalt som prosjektmakeriets logikk (Arbo 1989; Arbo & Ringholm 2006), var viljen til å opprette nye LMS knyttet tett til mulighetene dette gav for statlig finansiering. I alle tre caseregionene var det de største kommunene som på vegne av de omkringliggende kommunene søkte og fikk tilslag om statlige tilskuddsmidler. Siden ingen av regionene fra før hadde planer om utvikling av LMS, fantes heller ingen målrettet strategi for hvordan midlene skulle brukes.

I de tre studerte regionene rådet en ganske så ensartet oppfatning av LMS som et hus bestående av samlokaliserte halvannenlinjetjenester (Magnussen & Tingvold 2015). I de to regionene som hadde lokalsykehus, var det likevel bred enighet om at de ikke ønsket å bruke midlene til oppbygging av et nytt

LMS i fysisk forstand. Isteden representerte LMS en samlebetegnelse for de fleste av regionenes nye samhandlingstiltak. I den ene regionens strategidokumenter stod det at den interkommunale satsingen var en kombinasjon av hva partene «hadde valgt å ha fokus på, samt områder hvor det hadde vært mulig å hente eksterne prosjektmidler». I den andre regionen uttalte prosjektlederen for LMS følgende:

Det er om å gjøre å få mest mulig prosjektmidler. Jeg synes jeg har vært ganske god på det, vi søker overalt hvor det er mulig å søke, men det går jo mye tid til å søke midler! (27)

Det er i denne sammenheng viktig å påpeke prosjektledernes rolle som stimuleringsmiddlersøkere, noe som blant annet kom slik til uttrykk:

Jeg har skrevet mange søknader på vegne av de omkringliggende kommunene. Det er jeg som har gjort hele jobben [informanten ler]. Kommunene har bare puttet navnet sitt på søknaden og sendt den. (27)

På denne måten fikk kommunene som deltagere i samarbeidet om LMS tilgang til stimuleringsmidler de kunne bruke til utviklingsarbeid i egen lokale virksomhet. Stimuleringsmidlenes korte varighet var imidlertid en utfordring som ble påpekt av de fleste. En sa:

Prosjektmidler er et problem når de tar slutt! Vi setter i gang mye. Men når vi begynner å få til ting, så må det avsluttes for da er pengene borte (18).

En av prosjektlederne for LMS sa det slik:

Alt drives på prosjektmidler, noe som er et problem for disse midlene er så kortsiktige. Vi må hele tiden inn i nye søknadsprosesser, og vet aldri hvor lenge vi har midler til å ha folk ansatt. Dette er fryktelig vanskelig! (20)

Fordi disse regionene «hele tiden er inne i nye søknadsprosesser», fikk de også stadig utløst nye statlige stimuleringsmidler. En kommunalsjef innenfor helse- og omsorg fortalte at deres LMS-prosjekt hadde utviklet seg «i takt med hva det var mulig å søke midler på» (13). En annen kommunalsjef brukte metaforen «hår i suppa» i sine beskrivelser av det regionale partnerskapsarbeidet. Forklaringen hans var at:

Prosjektarbeidet blir på siden og i tillegg til alt annet. Vi har masse vi skulle gjort i egen drift! Da tenker vi at vi ikke kan prioritere dette. Det florerer av prosjekter, og det er mange som driver med det samme uten at de vet om hverandre! Når prosjektet er over, så er det glemt. I praksis lar det seg ikke videreføre når prosjektmidlene tar slutt. (33)

Intervjudeltagernes refleksjoner illustrerer for det første at det oppleves som vanskelig å holde oversikt og *nyttiggjøre* seg de tiltak som ble satt i gang. For det andre at de kommunale aktørene i liten grad, *frivillig* og *over tid*, bidro med materielle eller immaterielle *ressurser* i oppgaveløsningen. En fremtredende tendens var at igangsatte innovasjoner ble avsluttet så fort de statlige prosjektmidlene var brukt opp. Med andre ord ser det ut til at tilsagn om ekstern økonomisk støtte er avgjørende for mye av deres regionale innovasjonsarbeid. En nærliggende fortolkning er derfor at *gjensidig avhengighet* i stor grad handlet om de mulighetene regionalt partnerskapsarbeid gav for statlig finansiering.

Den tredje regionen skiller seg ut fra de to andre ved at de i mange år hadde samarbeidet med spesialisthelsetjenesten om et DMS. Flere av de kommunale partene var imidlertid skeptiske til den største kommunens initiativ til bygging av et helt nytt LMS. En politiker i en av de omkringliggende kommunene sa det slik:

Jeg tror jeg har vært den eneste som har turt å stille kritiske spørsmål! Jeg stiller ikke kritiske spørsmål fordi jeg ikke er enig i at vi skal samarbeide om ting. Men, det er for at jeg vil være sikker på at vi bygger noe som har livets rett i fremtiden. [...] Det jeg opplever som nesten skremmende er nærmest en hallelujastemning [...] uten at de [viser til to av samarbeidskommunene] vet hva de er med på i forhold til forpliktelser og finansiering. (8)

Å si nei til statlig finansiering kan som kjent være vanskelig (Vabo 2012). Det ble dermed besluttet å opprette en prosjektgruppe som skulle kartlegge muligheten for nye samstyrte aktiviteter. Gjensidig og forpliktenende samarbeid om nytt LMS ser derfor også i denne regionen ut til å ha sammenheng med tilsagn om statlige stimuleringsmidler. Innen prosjektmidlene var brukt opp, hadde kommunene forpliktet seg til å videreutvikle planene om å bygge et nytt regionalt LMS. En fagperson i prosjektgruppa uttalte i denne forbindelse følgende:

Da vi begynte, var det bare et luftslott, dermed lett å la seg begeistre. Nå når pengene skal på bordet, er det nok noen som har fått seg en aha-opplevelse. (2)

Sitatet illustrerer at samarbeid om LMS i denne regionen utgjør større forpliktelser for deltagerne. Beslutningen om bygging av et nytt fysisk bygg betyr at kommunene må bidra med egne ressurser. Fordi LMS-planer i de andre kommune ikke innebærer oppbygging av et nytt LMS, blir også samarbeidet mindre konkret og bindende. Som vist ovenfor handler partnerskapsarbeid om LMS i de to andre regionene først og fremst om eksperimentering med de til enhver tid tilgjengelige statlige stimuleringsmidler. I den regionen som

opprettet et nytt LMS, ble det imidlertid også søkt om en rekke eksterne stimuleringsmidler til andre typer prosjekter. Et samlet inntrykk fra alle tre regioner er derfor at tilgangen til statlige stimuleringsmidler har stor betydning når det gjelder lokalt innovasjonsarbeid.

Fremforhandlet enighet eller statlig tilpasning?

Et fellestrekk ved de tre regionene var at intervjudeltagerne opplevde styringssignalene i samhandlingsreformen som utydelige. Tilsvarende en annen studie om kommunale aktørers oppfatninger av samhandlingsreformen (Carlsen & Sataøen 2013) gav intervjudeltagerne uttrykk for at de økonomiske insentivene stod i motstrid til samstyringsintensjoner. En sa det slik:

Viljen til samarbeid handler egentlig om en vilje til å finne prosjektmidler – så det er staten som styrer fokusområdet – og det er sikkert hensiktsmessig slik de ser det, men for kommunene skaper dette problemer. (18)

Problemene denne kommunale lederen siktet til, var blant annet at:

Staten burde definert klarere hva de vil med reformen og hvor de vil pengene skal brukes. Da hadde vi kunnet få til mye mer på disse områdene. (18)

At kommunene ønsket seg klarere føringer på hvordan statlige styringssignaler skulle forstås, kan fortolkes som at disse kommunene ikke anså seg selv som en *uavhengig og likeverdig* part i forholdet til staten. Analysene viser at de med samhandlingsreformen opplevde et sterkt nasjonalt press til å delta i regionalt nybrottsarbeid, herunder utvikle interkommunale LMS. To kommunale ledere i to små kommuner sa det slik:

Når det kommer nytt lovverk og statsbudsjettet og alt slik, så er ikke samarbeid noe vi kan velge. Det er klart vi kan velge LMS eller ikke, men jeg ser ikke helt hvordan vi skulle løse det her i [navngir egen kommune], altså klare å møte alt det her alene. (11)

Dette [snakker om LMS-samarbeidet] var ikke noe vi fant på helt av oss selv. Jeg husker ikke hvor ideen ble hentet fra. Var det ikke slik at det fra nasjonalt hold ble sagt at hver kommune skulle ha et LMS? Så det var vel et press på kommunene om at de måtte bygge dette? (31)

Sitatene viser at interkommunalt samarbeid ikke ble opplevd som noe de kommunale partene kunne *forhandle* med staten om. Også en annen studie om interkommunalt samarbeid innenfor samhandlingsreformen påpeker at kommunale aktører opplever reformen som sterkt statlig styrt (Tjerbo & Zeiner 2015).

Regionalt partnerskapsarbeid – muligheter og utfordringer

Flere av intervjudeltagene var bekymret for at det regionale partnerskapsarbeidet skulle gå ut over egne kommunale forpliktelser. Særlig tydelig var dette i regionen som satset på oppbygging av et nytt LMS. En helse- og omsorgssjefs refleksjoner kan her tjene som illustrasjon:

Vi har jo tenkt at vi skal klare å takle det [snakker om regionalt samarbeid om LMS]. Vi har tenkt at når vi må spre oss på så mange områder, samt bruke penger på så mye forskjellig, blir vi usikre på hvordan dette ender til slutt. Det blir veldig spennende å se hva vi egentlig klarer å drifte i egen kommune når vi også skal bruke så mye ressurser på det regionale. (1)

Sitatet eksemplifiserer hvordan flere av prosjektdeltagerne i denne regionen opplever at de nærmest var tvunget til å avse så vel materielle som immaterielle *ressurser* til utvikling av nytt LMS. Det rådet stor usikkerhet om opprettelsen av nytt LMS ville medføre en merverdi. Likevel mente de det var vanskelig å *trekke seg ut*. Nytt lovverk i forbindelse med samhandlingsreformen innebar at kommuner i Norge innen januar 2016 skulle betjene et døgnskuttinuerlig øyeblikkelig hjelp-tilbud. Til forskjell fra de andre regionene planla denne regionen å legge dette tilbudet til LMS. En nærliggende fortolkning er at inkluderingen av lovpålagte oppgaver forsterket enkeltkommunenes opplevelse av at LMS var noe de *måtte* samarbeide om.

Et annet fremtredende trekk i datamaterialet er at stor arbeidsmengde i egen kommune skapte utfordringer når det gjaldt partnerskapsarbeid om LMS. Særlig tydelig kom dette til uttrykk i de minste kommunene. En helse- og omsorgsleder sa det slik:

Jeg var nok litt tilbakeholden og skeptisk, fordi du har så vanvittig mye å gjøre og du skal kunne litt om alt. Og så skal du styre det meste av det som skjer innen helse- og omsorg. Og så blir dette en ting som skjer på toppen. Men det har vært veldig nyttig for kommunen. (14)

Representanter fra de store kommunene delte de små kommunenes bekymringer vedrørende tids- og ressursbruk. En annen utfordring var at små og mellomstore kommuner ikke opplevde samarbeidet som likeverdig hva angikk innflytelse:

Jeg satt og følte på hele veien at vi var en veslebror oppi det her. At vi er den minste kommunen og dermed er litt prisgitt de større. Så det blir mest å henge med på lasset. (1)

Også prosjektlederne for LMS fortalte at det i stor grad var de, i samarbeid med de største kommunene, som satt i førersetet for partnerskapene. En

av begrunnelsene for dette var at det i de små kommunene stort sett var de samme folkene som deltok, og dermed hadde mindre tid til å sette seg inn arbeidet. En annen begrunnelse var at mindre kommuner ofte hadde andre utfordringer, og dermed ikke var like interessert i alt som de store kommunene tok initiativ til.

Likevel rådet en positiv grunnholdning til regionalt partnerskapsarbeid som sådant. Flere påpekte at de hadde lange tradisjoner for interkommunalt samarbeid innenfor helse og en rekke andre områder. Et gjennomgående mønster i de intervjuedes beretninger var at deltagelse i regionale partnerskap hadde gitt dem større innsikt i samhandlingsreformens intensjoner og virkemidler, herunder gjort dem mer bevisst på hva som trengtes av kompetanse og tjenester i egen kommune. Samtlige intervjudeltagere fortalte at de opplevde prosjektarbeidet som spennende. Det gav rom for å sette i gang tiltak de ellers ikke ville hatt råd til. Det var likevel tydelig at kommunene ikke anså LMS som en innovasjon som kunne erstatte eller minske behovet for allerede etablerte kommunale helse- og omsorgstjenester. En tidligere studie har vist mye av det samme, altså at en opparbeidet beholdning av gode samarbeidserfaringer ikke er tilstrekkelig for å nøytralisere en sterk lokal identitet (Andersen 2010:23).

Samtidig var flertallet skeptiske til og usikre på *nytt*en deres kommune ville ha av LMS. Som vist gav dette seg utslag i at to av kommuneregionene brukte stimuleringsmidlene til å videreutvikle andre allerede etablerte satsingsområder. Også i den regionen som valgte å opprette LMS, kan planene ses i lys av tidligere satsinger, dvs. det allerede etablerte DMS. Gjensidig avhengighet og vilje til samarbeid ser videre ut til å handle om at de opplever styringssignalene i samhandlingsreformen som utydelige. Flere av intervjudeltagerne sa de var usikre på hvilke konsekvenser statens juridiske, økonomiske og organisatoriske virkemidler konkret ville få i deres kommune. Dette kan ses i sammenheng med at harde og myke virkemidler blir brukt ved siden av hverandre i den norske styringsmodellen (Vabo 2012). Hovedingrediensen i innovativ samstyring – at interorganisatorisk samarbeid om LMS skal medføre bedre kommunale helsetjenestetilbud enn kommunene kan få til alene – ser også ut til å være et svakt argument i disse regionene. Partnerskapsarbeid om LMS ser snarere ut til å være tuftet på en form for «frivillig tvang» enn et *kollektivt, fremforhandlet interessefellesskap* om LMS. Dette kan ses i lys av kommunenes dobbelte rolle som både et redskap for statlig styring og arena for lokal myndighetsutøvelse (Rønning 2006). De kommunale aktørene opplever et sterkt press til å tilpasse seg statlige styringskrav, samtidig som de må forholde seg til kommunale krav om opprettholdelse av egne tjenestetilbud. Tildeling av statlige stimuleringsmidler ser ut til å skape et dilemma. På den ene siden anses dette som en spennende mulighet for lokalt innovasjonsarbeid. På den andre siden skaper det et ekstra press til å delta i aktiviteter de er usikre på om vil gi en kommunal merverdi. Når staten tilbyr midler, og de store kommunene

søker, viser det seg ekstra vanskelig for de små og mellomstore kommunene å si nei til samarbeid om LMS. At to av regionene i liten grad, frivillig og over tid, bidro med egne materielle ressurser i oppgaveløsningen, kan skyldes at deres LMS-modell ikke inneholdt lovpålagte oppgaver. I den tredje regionen ser det ut til at blandingen av myke og harde styringskrav i større grad skaper bånd og forpliktelser det er vanskelig å trekke seg ut av.

DISKUSJON

Denne artikkelens hovedanliggende er å belyse hvordan statlige stimuleringsbevilgninger virker som samstyringsredskap i interkommunale innovasjonsprosesser. Det empiriske datamaterialet er hentet fra en casestudie i tre kommuneregioner som alle har mottatt statlige stimuleringsmidler for å utvikle LMS. Teori om innovativ samstyring med vekt på partnerskapsperspektivet har tjent som teoretisk omdreiningspunkt. Sentrale analysetrader har således vært de forutsetninger partnerskap legger til grunn for å lykkes med innovative samstyringsprosesser.

Analysen viser at de tre kommuneregionene opplever interkommunalt samarbeid om LMS mer som et statlig styringskrav enn som en fremforhandlet enighet mellom dem og staten. Altså er det mye som tyder på at kommunale aktører ikke betrakter interkommunalt samarbeid om LMS som noe de står helt fritt til selv å bestemme. Isteden ser det ut til at statlige føringer i form av økonomiske og normative insentiver gjør at disse kommunene anser det som strategisk klokest å opptre som interkommunale samarbeidspartnere. Særlig interessant er dette med tanke på at det i samhandlingsreformen er blitt presisert at kommuner selv, og ut fra lokale behov, skal avgjøre om LMS er en passende innovativ løsning. De intervjuede betrakter LMS som en statlig føring der løsningen er gitt på forhånd, dvs. de oppfatter LMS som et hus bestående av samlokaliserte halvannenlinjetjenester. De er usikre på den reelle *nytt* de vil ha av interkommunale LMS. De opplever å ha mer enn nok med å forholde seg til sine egne kommunale oppgaver, og gir tydelig uttrykk for at samarbeid om LMS er noe som skjer på siden av egen lokale virksomhet. Med dette indikerer analysen at kommuneregionene ikke anser LMS som en innovasjonsmulighet i betydningen planlagt, målrettet og felles innsats der stat og kommuner sammen forsøker å skape nye og nyttiggjorte verdier eller tjenester (Hartley 2005; Røiseland & Vabo 2012; Sørensen & Torfing 2011a). Partnerskapsformens krav om et *egalitært og fremforhandlet interessefellesskap* for å løse en kollektiv utfordring (Higdem 2009; Røiseland & Vabo 2012; Veggeland 2003) viser seg altså å være lite beskrivende for hvordan disse kommunene opplever forholdet til staten hva angår interkommunalt samarbeid om LMS.

Statlige stimuleringsmidler spiller en sentral rolle i det regionale innovasjonsarbeidet. Uten en slik økonomisk støtte er det mye som tyder på at de tre kommuneregionene ikke hadde valgt å satse på interkommunalt samarbeid om LMS. Samhandlingstiltakene som settes i gang, ser derfor mer ut til å være tuftet på «prosjektmakeriets logikk» i betydningen tilgang til finansiering (Arbo 1989) enn en innovativ samstyringslogikk basert på en felles forståelse av hvilke problemer som krever løsning (Hartley 2005; Sørensen & Torfing 2011a). En utfordring for regionene er i tråd med tidligere studier og erfaringer (Borge & Rattsø 2005; Rønning 2006) stimuleringsmidlenes korte varighet. Statlige, økonomiske stimuleringsmidler er fra statens side ment som en kortsiktig innsats for å fremme og støtte de aktivitetene samstyringen omfatter. At to av regionene søker «overalt hvor det er mulig å søke støtte», gjør det ekstra vanskelig å få implementert aktivitetene i praksis når stimuleringsmidlene tar slutt. De kommunale partene har i liten grad – slik partnerskapsformen fordrer – tid, vilje eller mulighet til å bidra med nye ressurser for videre utprøving av prosjektene de setter i gang (Gray 1989). Disse kommunenes bruk av statlige stimuleringsmidler ser av den grunn ikke ut til å avspeile partnerskap forstått som en vedvarende og forpliktende prosess av planlagte og målrettede aktiviteter (Røiseland & Vabo 2012; Veggeland 2003). I den tredje samarbeidsregionen satte de statlige økonomiske stimuleringsmidlene spor ved at det med utgangspunkt i disse ble skapt forpliktende bånd mellom de kommunale partene. Flere gav uttrykk for at de som partnerskapsdeltagere med få *ressurser* og liten *innflytelse* i stor grad var prisgitt den største kommunens initiativer. Når planer om LMS ble lagt frem av den største kommunen, anså de andre det som strategisk klokest «å henge med på lasset». Partnerskapets bindende form (Higdem 2009; Veggeland 2003) gjør det med andre ord vanskelig å trekke seg ut av samarbeidet.

Nyere offentlig innovasjonslitteratur er opptatt av å synliggjøre faktorer som fremmer eventuelt hemmer potensialet som ligger i samstyrte innovasjonsprosesser (Aagaard mfl. 2014b). Tidligere undersøkelser har vist at kommuner vurderer det slik at lover og forskrifter mer hemmer enn fremmer innovasjon, samtidig som mange rapporterer at nye reguleringer og nytt lovverk har ført til innovasjon (Teigen 2013). Denne casestudien indikerer at de kommunale partenes tredoble rolle som sjonglører mellom statlig forvaltning, interkommunale løsninger og ivaretagelse av lokaldemokrati og lokale behov utfordrer potensialet som ligger i samstyringsbasert innovasjon. Et sentralt spørsmål er derfor i hvilken grad kortsiktige, statlige tilskuddsmidler bidrar til nye og samstyrte helse- og omsorgstjenester i et mer langsiktig perspektiv. At to av kommuneregionene velger å avslutte prosjektene når stimuleringsmidlene tar slutt, kan tyde på at de ikke anser partnerskapsaktivitetene de deltar i, som nødvendige «nok» for ivaretagelsen av det lovpålagte ansvaret de har for kommunale helse- og omsorgstjenester. I den tredje regionen ser det derimot

ut til at den norske styringsmodellens bruk av både pålegg og føringer har betydning for at det blir opprettet et nytt interkommunalt LMS. Ved å legge lovpålagte oppgaver (øyeblikkelig hjelp-tilbud) til LMS blir skillet mellom tradisjonell styring og samstyring mer utydelig og dermed vanskeligere for den enkelte kommune å trekke seg ut av det regionale partnerskapsarbeidet.

Mens tidligere teori har hevdet at samstyringsprosesser ofte kjennetegnes av stor grad av selvbestemmelse (Rhodes 1997), samsvarer denne studien mer med nyere litteratur og studier som har vist at grad av frivillighet alltid vil variere (Klijn 2008). Usikkerhet og forvirring knyttet til samhandlingsreformen og tilgangen til kortsiktige, statlige stimuleringsmidler er det som primært skaper en gjensidig avhengighet mellom partene. Hovedinntrykket fra casestudien er at de kommunale partene ikke opplever interkommunalt samarbeid om LMS som noe de fritt kan velge. I alle tre kommuneregioner fremkommer med tydelighet at deres interesse for LMS kom i stand som et forsøk på å tilpasse seg nye statlige styringskrav. De største kommunenes invitasjon til samarbeid om et statlig initiert og finansiert LMS-prosjekt gjør det vanskelig for de omkringliggende kommunene å takke nei. Interkommunalt samarbeid om LMS fremstår således mer som en form for frivillig tvang enn fremforhandlet enighet i dobbelt forstand – både i samarbeidet mellom kommune og stat og mellom kommunene. I forlengelsen av dette gir studien få indikasjoner på at utvikling av LMS innfrir de grunnleggende forutsetninger partnerskapsformen er tuftet på, dvs. *samarbeid mellom uavhengige og likeverdige aktører, som frivillig og over tid bidrar med ressurser for å løse en bestemt oppgave* (Higdem 2009; Røiseland & Vabo 2012; Veggeland 2003). Sistnevnte leder frem til et interessant spørsmål, nemlig hvor forenlig tradisjonell, byråkratisk styring og samstyring er i praksis. Nyere politiske føringer vektlegger partnerskapstenkningen ved at stat og kommune har et delt ansvar for å ivareta ulike sider av offentlige tjenester (Rønning & Lesjø 2015). I takt med en tiltakende desentralisert forvaltning ser det samtidig ut til at statens styringsambisjoner har økt (Reitan mfl. 2012). Dette tyder på at kommuner anses som en *for* viktig velferdsprodusent til at deler av styringen helt og holdent kan overlates til lokalnivået alene (Rønning & Lesjø 2015). Et gjennomgående mønster i denne studien er at kommunene forsøker å etterkomme samhandlingsreformen intensjoner og virkemidler, selv om de er usikre på merverdien en utvikling av LMS vil gi. Sistnevnte indikerer at sammenfiltringen av myke og harde styringsvirkemidler begrenser den lokale selvråderetten. Det kan dermed se ut til at den innovative samstyringen som her skjer, ikke bare foregår i skyggen av hierarkiet (Scharpf 1999). Snarere tyder funnene på at hierarkiperspektivet mer fremstår som et konstituerende element i styring av innovativ samstyring. Samtidig er det viktig å påpeke at selv om LMS blir oppfattet som en gitt løsning, utnyttes også mulighetene som statlige stimuleringsmidler gir for lokal handlingsfrihet. Studien kan

derfor også ses som et bidrag i debatten som handler om hvordan tradisjonell styring og samstyring virker sammen (Agranoff & McGuire 2003; Kjær 2004; Rhodes 2007; Sørensen & Torfing 2005). Et betimelig spørsmål er derfor hvordan kortsiktige samstyringsmidler innvirker på samhandlingsreformens viktigste mål: langsiktig nybrottsarbeid for å sikre at landets innbyggere også i fremtiden kan motta gode og trygge helsetjenester. Sagt på en annen måte: Hvor godt egnet er denne typen styringsmiddel for å oppnå nye, mer integrerte og kostnadseffektive helse- og omsorgstjenester?

Casestudien har synliggjort at de tre kommuneregionene inntar ulike strategier når det gjelder bruk av statlige stimuleringsmidler. Ulikhet i kommunale behov, ressurser og interesser gjør at to av regionene velger å forholde seg til LMS som en samlebetegnelse for en rekke eksternt finansierte prosjekter. Videre holder de sine LMS-planer frakoblet lovpålagte oppgaver. Istedenfor å lage konkrete planer for organisering og innhold i et LMS kjennetegnes deres prosjekt av en kontinuerlig søken etter statlige stimuleringsmidler. Valget av en slik strategi gjør det vanskelig å skape varige og konkrete interkommunale samarbeidsrelasjoner om LMS. Selv om en fordel med prosjektorganisering er at det kontinuerlig åpnes nye muligheter for lokal eksperimentering (Aagaard mfl. 2014a), viser det seg at en stadig søken etter stimuleringsmidler gjør det vanskelig å omsette statlig initiert innovasjon til lokal praksis. Hvis statens hensikt er opprettelse av nye interkommunale LMS, indikerer studien at kortsiktige stimuleringsmidler ikke er et sterkt nok virkemiddel når det gjelder styring av den samstyringsbaserte innovasjonen LMS. En nærliggende tolkning er i tillegg at disse kommuneregionenes samarbeidsform mer minner om en lokal, strategisk tilpasning til statlige føringer enn innovativ samstyring.

Kontekstuelle ulikheter kommunene imellom kommer også til uttrykk i den tredje regionen. Det er her tydelig at initiativtagerne i den største kommunen er en sentrale pådrivere i LMS-arbeidet. Deres forslag er å bygge opp et nytt LMS lokalisert i denne kommunen. De omkringliggende kommunene er usikre på merverdien et nytt LMS vil gi. De bruker derfor mindre tid og ressurser i planleggingsfasen. Strategien å bygge et helt nytt LMS inkludert lovpålagt ø-hjelpstilbud gjør det vanskeligere for de andre kommunene å trekke seg ut av samarbeidet. Regionens nye LMS ligner således mer en tilpasning til statlige føringer, der noen kommunale aktører har større innflytelse enn andre, enn en samstyrt innovasjonsprosess. Samsvarende for de tre studerte kommuneregionene er dermed at bruk av statlige stimuleringsmidler i liten grad hviler på en erkjennelse av felles *behov* og *nytte* når det gjelder den nasjonalt initierte innovasjonen LMS.

AVSLUTTENDE KOMMENTAR

Casestudiens eksplorative casedesign har gjort at det over tid og relativt tett har vært mulig å følge utviklingen av LMS i tre norske kommuneregioner. Dette har gitt inngående innsikt i hvordan statlige stimuleringsmidler ble opplevd og brukt av de kommunale aktørene som har deltatt i studien. Flere studier av denne typen vil gi ytterligere kunnskap om hvordan kortsiktige økonomiske insentiver «virker» som innovativt samstyringsredskap. Dette vil ha betydning for en best mulig tilrettelegging av samstyrt innovasjonsarbeid i helse- og omsorgssektoren.

NOTER

- 1 Med halvannenlinjetjenester menes her det nivå som yter medisinsk behandling utover det kommunehelsetjenesten vanligvis er rustet til, men som er mindre omfattende og ressurskrevende enn sykehusbehandling (Kirkevold 2009).

REFERANSER

- Abelsen, Birgit, Toril Ringholm, Per-Arne Emaus, mfl. (2012). Hva har Samhandlingsreformen kostet kommunene så langt? Norut Alta Rapport 2012:9: KS.
- Agranoff, Robert & Michael McGuire (2003). *Collaborative Public Management: New Strategies for Local Governments*. Washington, D.C: Georgetown University Press.
- Andersen, Ole Johan (2010). Sammen er vi sterke, men det kan også gå på tverke: Regional samstyring som mulighet og problem. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 26(1):5–29.
- Andersen, Ole Johan, Levi Gårseth-Nesbakk & Terese Bondas (2015). Innovasjoner i offentlig tjenesteyting – begrepsavklaring, vilkår og forskningsmuligheter. I: Ole Johan Andersen, Levi Gårseth-Nesbakk & Terese Bondas (red.), *Innovasjon i offentlig tjenesteyting. Vågal reise med behov for allierte* (s. 19–36). Bergen: Fagbokforlaget.
- Arbo, Peter (1989). *Prosjektmakeriets logikk. Fra modernisering til reføydalisering?* Arbeidsnotat. FORUT-avdeling. Avdeling for samfunnsplanlegging.
- Arbo, Peter & Toril Ringholm (2006). Kreativ planlegging for en kreativ region? Evaluering av felles fylkesplan 2005–2009 for Trøndelag. Sluttrapport. *Rapport 2006:9*. Norut NIBR Finnmark as.
- Bjørge, Frode, Martin Finstad & Asbjørn Røiseland (2014). De arme små? interkommunalt samarbeid som utviklingsstrategi for små kommuner. UiN-rapport nr. 2/2014: Universitetet i Nordland.
- Bommert, Ben (2010). Collaborative innovation in the public sector. *International public management review* 11(1):15–33.
- Borge, Lars-Erik & Jørn Rattsø (2005). Kommunenes økonomiske tilpasninger til tidssavgrensede statlige satsinger. SØF-rapport 3/2005. Utredning for Kommunal- og regionaldepartementet: Senter for økonomiforskning.
- Bredeli, Else & Arne Jensen (2012). Samhandlingsreformen. Kartlegging av data om lokalmedisinske sentre. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Carlsen, Benedicte & Hogne Lerøy Sataøen (2013). Når pengene rår, forsvinner andre verdier i systemet: Helsearbeideres syn på den norske samhandlingsreformen. *Nordiske Organisasjonsstudier* 1(15):29–54.

- Cook, Alisa (2015). Partnership Working Across UK Public Services. *What Works Scotland* – <http://whatworksscotland.ac.uk/wp-content/uploads/2015/12/WWS-Evidence-Review-Partnership-03-Dec-2015-.pdf>
- Flyvbjerg, Bent (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry* 12(2):219–245.
- Fuglsang, Lars & Rolf Rønning (2014). Introduction. Framing Innovation in Public Service Sectors: A Contextual Approach. I: Lars Fuglesang, Rolf Rønning & Bo Enquist (red.), *Framing Innovation in Public Service Sectors* (s. 1–17). New York: Routledge.
- Geertz, Clifford (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York: Basic books (reprinted 2000).
- Gray, Barbara (1989). *Collaborating: Finding Common Ground for Multiparty Problems*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Hartley, Jean (2005). Innovation in Governance and Public Services: Past and Present. *Public Money & Management* 25(1):27–34.
- Hartley, Jean (2014). New development: Eight and a half propositions to stimulate frugal innovation. *Public Money & Management* 34(3):227–232.
- Hartley, Jean, Eva Sørensen & Jacob Torfing (2013). Collaborative Innovation: A viable Alternative to Market Competition and Organizational Entrepreneurship. *Public Administration Review* 73(6):821–830.
- Helse og omsorgsdepartementet (2012). Kommunene får nye samhandlingsmillioner – <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kommunene-far-nye-samhandlingsmillioner/id683993/>
- Helsedirektoratet (2009–2010). *Støtte til utbygging av lokalmedisinske sentre og samarbeid om helse- og omsorgstjenester* (utlysningstekst på <https://helsedirektoratet.no> i 2009, 2010).
- Helsedirektoratet (2015). *Henvendelse til direktoratet, januar 2015, ang. oversikt over Lokalmedisinske sentre i Norge*. Helsedirektoratet.no – <http://helsedirektoratet.no/samhandlingsreformen/lokalmedisinske-tjenester/Sider/default.aspx>, 20. mai 2014.
- Higdem, Ulla (2009). Governance og partnerskap i offentlig planlegging og forvaltning i Norge. *Kart og Plan* 69(2):113–125.
- Isett, Kimberley R., Ines A. Mergel, Kelly LeRoux, Pamela A. Mischen, R. Karl Rethemeyer (2011). Networks in Public Administration Scholarship: Understanding Where We Are and Where We Need to Go. *Journal of Public Administration Research and Theory* 21:157–173.
- Jacobsen, Dag Ingvar (2013). Frivillighet eller tvang? Kommunestrukturdebatten i Norge. *Nordisk Administrativt Tidsskrift* 90(2):74–87.
- King, Gary, Robert O. Keohane & Sidney Verba (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Chichester: Princeton University Press.
- Kirchhoff, Ralf, Anders Grimsmo & Åge Brekk (2015). Kommuner og helseforetak – ble de enige om noe? *Tidsskrift for velferdsforskning* 18(2):45–61.
- Kirkevold, Marit (2009). *Halvannenlinjetjeneste. Store medisinske leksikon*. <http://sml.snl.no/halvannenlinjetjeneste> 10. juni 2014.
- Kjær, Anne Mette (2004). *Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Klijn, Erik-Hans (2008). Governance and Governance Networks in Europe. *Public Management Review* 10(4):505–525.
- Knudsen, Harald (2004). Samarbeid på tvers av organisasjonsgrenser I: P. Repstad (red.), *Dugnadsånd og forsvarsverker – tverretattlig samarbeid i teori og praksis*. (2.utg.) (s. 19–74). Oslo: Universitetsforlaget.

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2014). Kriterier for god kommunestruktur: Delrapport fra ekspertutvalget – https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kmd/komm/rapporter/kriterier_for_god_kommunestruktur_rettet.pdf
- Leknes, Einar, Arild Gjertsen, Ann Karin Tennås Holemen, Bjarne Lindeløy, Jacob Aars, Ingun Sletnes og Asbjørn Røiseland. (2013). Interkommunalt samarbeid. Konsekvenser, muligheter og utfordringer. *Rapport-IRIS 2013/ 008*. Stavanger: International Research Institute of Stavanger.
- Magnussen, Siv & Laila Tingvold (2015). Utvikling av lokalmedisinske sentra (LMS) som interkommunal idéhåndteringsprosess. *Nordiske Organisasjonsstudier* 17(1):62–83.
- Meld. St. nr. 16 (2010–2011). *Nasjonal helse- og omsorgsplan (2011–2015)*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Osborne, Stephen P (2010). Introduction: The (New) Public Governance: a suitable case for treatment? I: Stephen P. Osborne (red.), *The New Public Governance: Emerging perspectives on the theory and practice of public governance* (s. 1–16). London: Routledge.
- Pedersen, Tor Helge (2013). Senterideen i samhandlingsreformen: Hjemlige og internasjonale inspirasjonskilder. I: Noralv Veggeland (red.): *Reformer i norsk helsevesen* (s. 199–224). Trondheim: Akademika forlag.
- Reitan, Marit, Jo Saglie & Eivind Smith (2012). Det norske flernivådemokratiet – sett ovenfra og nedenfra. I: Marit Reitan, Jo Saglie & Eivind Smith (red.), *Det norske flerdemokratiet* (s. 9–30). Oslo: Abstrakt forlag.
- Rhodes, Roderick Arthur William (1997). *Understanding governance: policy networks, governance, reflexivity and accountability*. Maidenhead: Open University Press.
- Rhodes, Roderick Arthur William (2007). Understanding Governance: Ten years on. *Organization Studies* 28(8):1243–1264.
- Røiseland, Asbjørn & Signy Irene Vabo (2012). *Styring og samstyring – governance på norsk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rønning, Rolf (2006). *Vårt politiske Norge: En innføring i stats- og kommunalkunnskap*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rønning, Rolf & Marcus Knutagard (2015). *Innovation in Social Welfare and Human Services*. London: Routledge.
- Rønning, Rolf & Jon Helge Lesjø (2015). *Vårt politiske Norge. En innføring i stats- og kommunalkunnskap* (4.utg). Bergen: Fagbokforlaget.
- Scharpf, Fritz W. (1999). *Governing in Europe: effective and democratic?* Oxford: Oxford University Press.
- St.meld. nr. 47 (2008–2009). *Samhandlingsreformen – rett behandling – på rett sted – til rett tid*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- St.meld. nr. 7 (2008–2009). *Et nyskapende og bærekraftig Norge*. Oslo: Nærings- og handelsdepartementet.
- Sørensen, Eva & Jacob Torfing (2005). *Netværksstyring: fra government til governance*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Sørensen, Eva & Jacob Torfing (2011a). Enhancing Collaborative Innovation in the Public Sector. *Administration & Society* 43(8):842–868.
- Sørensen, Eva & Jacob Torfing (2011b). Samarbejdsdrevet innovation i den offentlige sektor. I: Eva Sørensen & Jacob Torfing (red): *Samarbejdsdrevet innovation i den offentlige sektor*. Denmark: Jurist- og Økonomforbundet.
- Teigen, Håvard (2013). Kommunane som innovatør. I: Toril Ringholm, Håvard Teigen & Nils Aarsæther (red.), *Innovative kommuner* (s. 31–52). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- Teigen, Håvard, Toril Ringholm & Nils Aarsæther (2013). *Innovatør fra alders tid. I: Toril Ringholm, Håvard Teigen & Nils Aarsæther (red): Innovative kommuner*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Tjerbo, Trond & Hilde Hatleskog Zeiner (2014). Interkommunale samarbeid på helseområdet. Notat 2014:106. Oslo: Norsk institutt for by- og regionalforskning (NIBR).
- Tjerbo, Trond & Hilde Hatleskog Zeiner (2015). Helsekommunen. Interkommunalt samarbeid og samhandlingsreformen. Notat 2015:104. Oslo: Norsk institutt for by- og regionalforskning (NIBR).
- Tjora, Aksel (2012). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Torfig, Jacob, Eva Sørensen & Peter Aagaard (2014). Samarbejdsdrevet innovation i praksis: en introduktion. I: Peter Aagaard, Eva Sørensen & Jacob Torfig (red.): *Samarbejdsdrevet innovation i praksis* (s. 15–36). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Vabo, Signy Irene (2012). Tiltakende statlig styring av kommunesektoren – også på eldreområdet? I: Marit Reitan, Jo Saglie & Eivind Smith (red.), *Det norske flernivådemokratiet* (s. 97–135). Oslo: Abstrakt forlag.
- Veggeland, Noralv (2003). *Det nye demokratiet: et politisk laboratorium for partnerskap*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Vries, Hanna de, Victor Bekkers & Lars Tummers (2014). *Innovations in the Public Sector: A Systematic Review and Future Research Agenda*. Paper to be presented at IRSPM conference April 9–11 2014, Ottawa.
- Aagaard, Peter (2011). Drivkræfter og barrierer for samarbejdsdrevet projektstyringsinnovation: Et casestudie af Det Kriminalpræventive Råd. I: Eva Sørensen & Jacob Torfig (red.): *Samarbejdsdrevet innovation – i den offentlige sektor* (s. 299–320). København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Aagaard, Peter, Eva Sørensen & Jacob Torfig (2014a). Er der en eller flere tilgange til samarbejdsdrevet innovation i den offentlige sektor? I: Peter Aagaard, Eva Sørensen & Jacob Torfig (red.), *Samarbejdsdrevet innovation i praksis* (s. 345–358). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Aagaard, Peter, Eva Sørensen & Jacob Torfig (2014b). *Samarbejdsdrevet innovation i praksis*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Aaraas, Ivar (2003). Sykestuen – en gammel institusjon for fremtiden. *Ottar: Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum – Universitetsmuseet* 245:20–26.

SAMMENDRAG

Samhandlingsreformen er en potensielt innovativ reform ved at den skaper grunnlag for nye samstyringsbaserte helse- og omsorgstjenester. Et sentralt statlig virkemiddel i reformarbeidet har vært økonomiske stimuleringsbevilgninger til kommuner som via interkommunalt samarbeid vil opprette lokallmedisinske sentre (LMS). I en kvalitativ casestudie i tre kommuneregioner belyser artikkelen hvordan statlige stimuleringsmidler innvirker på samarbeidet mellom stat og kommune, og mellom kommuner. Artikkelen teoretiske omdreiningpunkt er innovasjon og samstyring i offentlig sektor. Den empiriske analysen viser at kommunene opplever et normativt press til å samarbeide om utvikling av LMS. Videre fremkommer med tydelighet at statlige stimuleringsmidler hadde stor betydning for regionenes satsing på LMS. I særlig to av regionene skifter LMS-planene i takt med tilgangen til

statlige stimuleringsmidler, og ser i større grad ut til å være styrt av mulighetene for statlig finansiering enn av reelle behov for utvikling av regionale LMS. Artikkelen er således et bidrag til å forstå og belyse tilhørende sider ved innovative samstyringsprosesser slik de kommer til uttrykk i kjølvannet av den norske samhandlingsreformen.

ABSTRACT

The Coordination Reform is a potentially innovative reform in that it creates the basis for new collaborative governance-based health services. A key state instrument in the reform efforts has been to provide economic incentives to municipalities who establish local medical centers (LMS) through inter-municipal cooperation. Through a qualitative case study in three regions, the article illuminates how governmental funding affects cooperation between the state and municipalities and between municipalities. The article's theoretical fulcrum is innovation and collaborative governance in the public sector. The empirical analysis shows that municipalities experience a normative pressure to collaborate in the development of the LMS. Moreover, the analysis shows clearly that government funding had great significance for regional investment in the LMS. Especially in two of the regions the LMS plans shift in line with the availability of government funding and seem to be more influenced by the possibility of state funding than by a real need for a regional LMS. The article contributes to the understanding of how related aspects of innovative collaboration processes are expressed in the wake of the Norwegian Coordination Reform.

FORFATTEROPPLYSNINGER

Siv Magnussen er sosiolog og ansatt ved Senter for omsorgsforskning, øst, ved NTNU, Gjøvik. Hun holder på med en ph.d.-grad i «Innovasjon i tjenesteyting» ved Høgskolen i Lillehammer. Hennes forskningsinteresser er innovasjonsprosesser og organisering av helsetjenester i offentlig sektor.

Senter for omsorgsforskning, øst
Avdeling for helse, omsorg og sykepleie
NTNU, Gjøvik
2802 Gjøvik
siv.magnussen@ntnu.no

Sosial forankring og aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner

SVEINUNG ARNESEN OG BJARTE FOLKESTAD

Nøkkelord: organisasjoner, deltagelse, sosial forankring, sosial bakgrunn, kommune, flernivåanalyse

Keywords: organizations, participation, social foundation, social background, municipality, multilevel analysis

INTRODUKSJON

I denne artikkelen stiller vi spørsmål om hvordan aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner påvirkes av sosial forankring og sosial bakgrunn. Hva er det som kjennetegner aktive medlemmer i frivillige organisasjoner i Norge? Er det slik at de som bor på småsteder, oftere er aktive medlemmer enn de som bor i storbyene? Har personer med sterk forankring i nærmiljøet høyere deltagelse enn personer med svak forankring? Eller er individuelle ressurser som utdanning og inntekt de mest avgjørende faktorene for å forklare aktivt medlemskap? Ut fra eksisterende forskning vet vi at de med høy inntekt og høy utdanning deltar mer enn andre grupper, eldre deltar mer enn yngre, menn deltar noe mer enn kvinner, og majoritetsbefolkningen deltar mer enn minoritetsbefolkningen (Enjolras og Wollebæk 2010; Wollebæk og Sivesind 2010). Basert på andre data enn det som tidligere har vært benyttet, vil vi her utvide kunnskapen ved å se spesielt på betydningen av sosial forankring til nærmiljøet. Det vil si at vi gjennomfører en analyse der vi ser på både sosiale bakgrunnsvariabler og sosiale forankringsvariabler. Dette gjør vi blant annet for å kontrollere om tidligere funn holder seg ved analyser av andre data, og for å teste hvordan disse bakgrunnsvariablene står seg i forhold til de sosiale forankringsvariablene.

Arenaer hvor mennesker møtes ansikt til ansikt, danner ifølge Putnam mfl. (1993:41, 2000) limet i sivilsamfunnet. Det bygger den sosiale kapitalen et samfunn er avhengig av for at kollektivet skal være i stand til å trekke i den samme retningen. Frivillige organisasjoner er her en sentral kompo-

nent, men det forutsetter at menneskene faktisk møtes og lærer hverandre å kjenne. Putnam setter derfor opp et skarpt skille mellom effekten av passivt og aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner. Aktive medlemmer etablerer personlige nettverk i frivillige organisasjoner, og de mellommenneskelige tillitsbåndene styrkes. Godet som følger av dette, er individuell og aggregert sosial kapital, som igjen er en ressurs til å skape økonomisk vekst og økt livskvalitet for innbyggerne i et samfunn.

Christensen, Strømsnes og Wollebæk (2011) nevner også at frivillige organisasjoner ikke bare ivaretar medlemmers interesser, men også er en læringsarena i det politiske systemet. Hvem som deltar i organisasjonslivet, blir derfor interessant, og vårt formål her er å spørre: *Hvordan påvirker sosial forankring og sosial bakgrunn aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner?* Mer spesifikt skal vi analysere sosiale bakgrunnsvariabler på individnivå, måle en eventuell effekt av bokommune – samt sosial forankring – for å studere hvilke faktorer som gjør det mer (eller mindre) sannsynlig at en person er aktivt medlem i en frivillig organisasjon. En persons kjønn, alder og utdanning er noen variabler som er med på å definere denne personens sosiale bakgrunn. Dette er altså variabler som skildrer individer, og som kan si noe om hvem de er. Det som er interessant i denne sammenhengen, er hvorvidt disse trekkene kan forklare mønster av aktivt medlemskap i ulike organisasjoner. Denne undersøkelsen følger dermed i fotsporene til flere klassiske og nyere undersøkelser når det gjelder sosial bakgrunn og deltakelse (Rokkan og Campbell 1960; Olsen og Sætren 1980; Strømsnes 2001; Enjolras og Wollebæk 2010).

Ut fra et sosial kapital-perspektiv fungerer lokale frivillige organisasjoner gjennom å skape nettverk og tillit, samtidig som de forutsetter slike nettverk og slik tillit. Det er rimelig å anta at individers tilknytning til lokale nettverk avhenger av hvor lenge de har bodd på et gitt sted, og hvor lenge de planlegger å bli boende der. Våre data gir oss mulighet til å se på disse to aspektene ved det vi har kalt «sosial forankring»: botid, forventninger om å bli boende samt størrelsen på lokalsamfunnet. I tillegg antar vi at det å ha barn under 18 år har betydning for den sosiale forankringen, som potensiell pådriver for sosial interaksjon i nærmiljøet hvor barna tilbringer sin tid med medelever og lekekamerater. Når man har barn i skole- og barnehagealder, følger det enkelte oppgaver til foreldrene, slik som å følge opp barna på deres arenaer. Det kan være lettere å bli kjent med naboer som har barn i samme alder, og man har gjerne en generell egeninteresse i å ha oversikt over barnas sosiale oppvekstvilkår. Det er derfor naturlig å anta at det å ha barn under 18 år boende hos seg bidrar til økt sosial interaksjon i nærmiljøet. Samlet sett gir disse tre variablene således et bilde av hvor dyp tilknytningen er til nærmiljøet.

Sosial forankring til bostedet er et begrep som beskriver trekk ved individet; hvor lenge man har bodd der og hvor lenge man tror man vil fortsette å bo der, bestemmes først og fremst av forhold som varierer mellom individer.

Samtidig er det grunn til å anta at individenes egenskaper på disse variablene påvirkes nettopp av området man bor i, i den forstand at gode nabolag hvor beboerne hjelper hverandre og skaper trivelige miljøer, får folk til å bo lenger og ønske å fortsette å bo der i framtiden. Vi skal ikke her komme videre inn på sammenhengen mellom sosial forankring og nærmiljøets karakter. Imidlertid kan trekk ved bostedet også tenkes å påvirke frivillig arbeid. Det kan for eksempel tenkes at organisasjonstetthet, aggregert utdanningsnivå, alderssammensetningen i området, politisk tilrettelegging og andre forhold som varierer fra ett sted til et annet, kan påvirke den frivillige deltakelsen til innbyggerne som bor i området. Vi har ikke informasjon om respondentenes nærmiljø, men vi vet hvilken kommune de bor i, og derfor skal vi i denne studien ta med to analysenivåer: individnivået og kommunenivået. For å forsøke å måle om området som sådant påvirker deltakelse, gjør vi en flernivåanalyse der vi inkluderer kommunen som analysenivå, det vil si at vi ser på hvor mye av deltakelsen som kan skyldes variasjoner mellom kommuner. Et slikt perspektiv gir et interessant supplement til de studiene vi allerede har av individuelle bakgrunnsvariabler og deltakelse.

FORVENTNINGER OM SOSIAL FORANKRING

OG SOSIAL BAKGRUNN SIN PÅVIRKNING PÅ AKTIVT MEDLEMSKAP

På bakgrunn av studier av blant annet politisk deltakelse er det grunn til å forvente at ressurssterke mennesker i høyere grad er aktive organisasjonsmedlemmer enn dem som har færre ressurser (Verba, Scholzman og Brady 1995; Togeby 2003; Olsen og Sævi 1980). I sin bok *Fjerndemokratiet: Sosial ulikhet, politiske ressurser og politisk medvirkning i Norge* skiller Willy Martinussen (1978) mellom fire typer ressurser et menneske kan besitte med tanke på politisk deltakelse: 1) materielle ressurser i form av tid og penger, 2) intellektuelle ressurser som viten og formuleringsevne, 3) sosiale ressurser som nettverk, prestisje og tillit, og 4) motivasjon, forstått som politisk interesse og endringsvilje. Jo mer en har av disse typene av ressurser, desto høyere grad av politisk deltakelse kan en forvente.

I vår analyse inkluderer vi ressursvariablene inntekt, utdanning, sivilstatus og arbeidsstatus for å se i hvilken grad de forklarer aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner. Ikke alle frivillige organisasjoner har en politisk agenda, og faktorer som forklarer politisk deltakelse, er derfor ikke nødvendigvis direkte overførbare til alle de organisasjonstypene vi analyserer. Samtidig har Enjolras & Wollebæks (2010) studie av sosial utjevning og inkludering i frivillige organisasjoner funnet at denne type variabler har en positiv påvirkning på frivillig deltakelse.

Variabler som ikke lar seg endre av ytre faktorer, kan grupperes som «upåvirkelige» variabler. I vårt datasett er kjønn, alder og fødested eksempler på

slike variabler. Tidligere studier har vist at menn er mer aktive i frivillige organisasjoner enn kvinner er, men at forskjellen er synkende (Enjolras og Wollebæk 2010). Når det gjelder alder, viser det seg at den har en positiv påvirkning på frivillig deltakelse (Wollebæk og Sivesind 2010). For minoritetsbefolkningens deltakelse i frivillige organisasjoner peker hovedtendensen i de norske studiene mot at de deltar noe mindre enn majoritetsbefolkningen, men at mye av forskjellen forklares av sosioøkonomiske forskjeller (Eimhjellen og Seggaard 2010; Ivarsflaten og Strømsnes 2011). Samtidig har minoritetsbefolkningen en annen profil på hvilke typer organisasjoner de involverer seg i, hvor deltakelsen er lavere innenfor kultur og idrett, mens den er høyere i religiøse og etniske organisasjoner.

Forhold knyttet til sosial forankring kan også forventes å ha påvirkning på deltakelse. I vårt datasett benytter vi blant annet de to variablene botid og forventet botid. Disse dreier seg om boforhold, hvor de to første måler tidsdimensjonen, altså hvor lenge en har bodd i kommunen, og om man forventer å bo der videre på mellomlang sikt. Det å ha barn under 18 år i husstanden er også tatt med som forklaringsvariabel, da man kan tenke seg at det å ha barn både kan fungere som en mulighetsbarriere og som en pådriver for aktivt organisasjonsmedlemskap for foreldrene. Alle respondentene er over 18 år, så vi måler foreldrenes aktivitet i organisasjoner, og ikke barnas. Man kan tenke seg at barneoppdragelse tar tid fra foreldres egne interesser, og således påvirker deres aktivitet negativt. Gjennom barns fritidsinteresser kan imidlertid foreldrenes engasjement også økes, for eksempel ved å støtte opp under det lokale idrettslagets aktiviteter. Foreldre har en egeninteresse av at oppvekstvilkårene i lokalmiljøet er trygge og stabile for sine barn, og de blir gjerne også i større grad dratt inn i det sosiale livet i nærmiljøet når de møter andre foreldre i barnehager, skoler og i fritidssammenheng. Bo-variablene kan også tenkes å reflektere en slik sosial forankring hos undersøkelsesobjektene, i den forstand at personer som har bodd lenge og/eller har tenkt å bli boende i samme kommune, utvikler et større eierskap til og engasjement i nærmiljøet. I tillegg til disse variablene skal vi som nevnt innledningsvis se på om kommunene som respondentene bor i, har noe å si for variasjonen i aktivt medlemskap.

Det kan altså knyttes noen forventninger til hvilke utslag de inkluderte forklaringsvariablene har for aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner. I hovedsak er imidlertid denne studien eksplorerende, hvor vi i begrenset grad knytter forhåndsbestemte forventninger til analysen. I stedet skal vi la data tale for seg, og diskutere deres resultater opp mot tidligere undersøkelser av liknende karakter.

DATA OG METODE FOR ANALYSEN

Grunnlaget for analysen er *Innbyggerundersøkelsen 2009*, gjennomført for Direktoratet for forvaltning og IKT (Difi). Dette er en av de største undersøkelsene av forvaltningen noensinne i Norge. Totalt omfatter undersøkelsen 12 659 svar fra et bruttoutvalg på 30 004 (svarprosent 42,2) (Difi 2010).¹ Datasettet dreier seg først og fremst om å måle innbyggernes tilfredshet med offentlige tjenester, men inneholder også spørsmål om deres deltakelse i frivillige organisasjoner. Datasettet inneholder også et omfattende sett av bakgrunnsopplysninger om respondentene. I tillegg kan datasettet kobles til kommunedata. Dermed kan vi undersøke om trekk ved kommunene som respondentene kommer fra, kan bidra til å forklare variasjon i aktiv deltakelse. Det store antall respondenter i undersøkelsen muliggjør avansert statistisk analyse innenfor hver av de ulike organisasjonstypene. Dermed kan analysen fra dette datamaterialet bidra til å kaste lys over hvordan forholdet mellom aktivt medlemskap og sosial forankring og sosiale bakgrunnsvariabler fungerer. Siden tallgrunnlaget er stort, kan vi også med stor sikkerhet slå fast at funnene er representative, ikke bare for aktivt medlemskap i organisasjoner samlet sett, men også for hver av de enkelte organisasjonstypene. Utfordringene med datasettet er begrensninger knyttet til måling av aktivitet. Undersøkelsen følger ikke opp med spørsmål som omhandler hva slags type aktivitet respondentene bedriver og hvor mye tid de bruker på organisasjonsaktiviteter. Dette er heller ikke overraskende da undersøkelsen har et annet fokus enn frivillighet og deltakelse. Utfordringene til tross så er det et godt egnet datasett til å måle variasjon i aktivt medlemskap blant den norske befolkningen. Dette fordi undersøkelsen har et stort antall respondenter, inkluderer flere organisasjonstyper og har et bredt sett av variabler som inkluderer forhold knyttet til sosial forankring og sosial bakgrunn.

I vår analyse er vi opptatt av – og har muligheten til – å undersøke forholdet mellom individuelle og kontekstuelle forklaringer. På den ene siden kan en forvente at trekk ved individer, som kjønn og alder, kan påvirke deltakelse. På den andre siden kan en også tenke seg at trekk ved stedet en bor (kommunen), også spiller inn. For å finne ut av dette forholdet mellom individ og kontekst benytter vi oss av en såkalt flernivåanalyse. Som Christensen og Midtbø skriver, er flernivåanalyse «en samlebetegnelse på modeller som analyserer sammenhenger både mellom og innenfor flere nivåer samtidig» (2011:12). Fordelen med å bygge opp analysen etter en slik hierarkisk struktur er at vi kan analysere ikke bare egenskapene ved individene, så som kjønn, alder og utdanning, men også hvorvidt kommunen individene bor i, påvirker deres aktive organisasjonsmedlemskap. Det kan tenkes at lokalt foreningsliv varierer fra kommune til kommune, og at konteksten individene befinner seg i, derfor gir ulike muligheter for å delta i organisasjonslivet. Ved hjelp av flernivåanalyse er vi i stand til å si noe konkret om hvorvidt bokommune som

sådan har påvirkning på aktivt organisasjonsmedlemskap. Dette er, så vidt vi kan se, i liten grad gjort tidligere når det gjelder studier av sosial bakgrunn og aktivt medlemskap.²

I den følgende analysen skal vi først se på hvordan nivået i aktiviteten varierer. Deretter skal vi se på hvordan de ulike individuelle og kontekstuelle forklaringsvariablene påvirker graden av aktivt medlemskap i de ulike organisasjonstypene.

ANALYSE

I datamaterialet vi analyserer, er respondentene spurt følgende spørsmål, som vi bruker som avhengig variabel (det som skal forklares):

«Er du aktivt medlem i noen av de følgende typer foreninger/organisasjoner?»

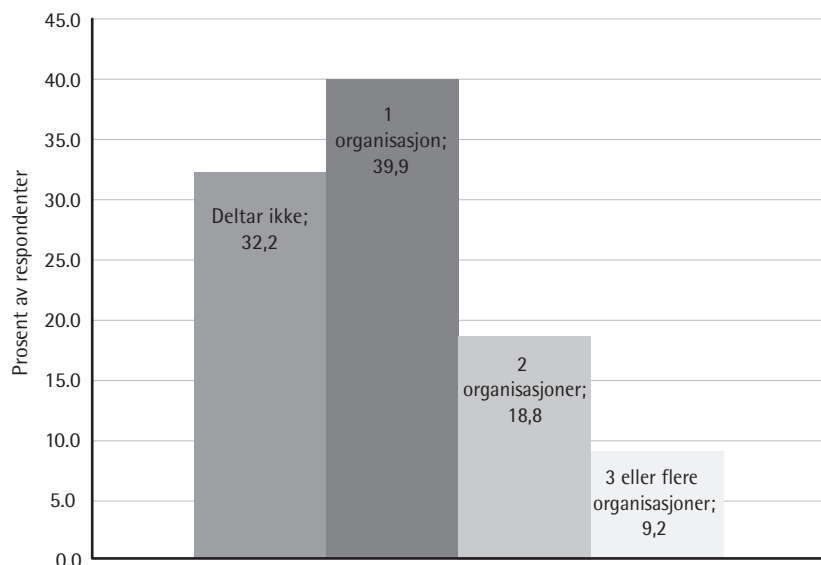
- Velforening
- Idrettslag
- Politisk parti
- Fagforening
- Sang- og musikkforening
- Den norske kirke
- Andre religiøse samfunn/lynssynsorganisasjoner

Det er respondentene selv som definerer hva de mener med aktiv deltakelse. Hvor stor grad av involvering som skal til for å overstige terskelen fra passivt til aktivt medlemskap, overlates til respondentene å vurdere, og kan derfor oppfattes ulikt dem imellom. Her antar vi at det ikke er noen systematisk skjevhet blant respondentene om hvordan aktiv deltakelse oppfattes. Likevel er det grunn til å tro at det på tvers av organisasjonstypene kan være noen skjevheter som kan gi ulikt utslag på andel aktive. Dette må en være oppmerksom på når en leser resultattabellene og figurene som kommer etter hvert. For eksempel kan det å delta aktivt i Den norske kirke innebære mer eller mindre grad av involvering fra medlemmers side enn aktivt medlemskap i et politisk parti.

I denne undersøkelsen vil vi se på aktiv deltakelse samlet sett for de ulike organisasjonstypene vi har data på, samt hver enkelt organisasjonstype for seg. Vi vil derfor skille mellom 8 ulike *avhengige* variabler, en for hver organisasjonstype (7 totalt), og en som ser på alle de 7 organisasjonstypene under ett. Alle disse vil bli omkodet til dikotome variabler der 1 = aktiv deltakelse og 0 = ikke aktiv deltakelse.

Når vi ser på samtlige organisasjoner, finner vi at omtrent 68 prosent av de spurte er aktive medlemmer i minst én organisasjon. Dette er tilnærmet identisk med det Wollebæk og Sivesind finner i sin studie (2010:63). Figuren

nedenfor viser variasjonen i antall aktive medlemskap slik den fordeler seg i materialet:

Figur 1 Variasjon i antall aktive medlemskap

I underkant av 40 prosent av de spurte er aktive medlemmer i en av organisasjonene som er tatt med i undersøkelsen. 28 prosent av respondentene er aktive i to eller flere organisasjoner. 32 prosent er ikke aktive medlemmer i noen av de organisasjonstypene som er listet opp. Disse er da enten ikke aktive i noen organisasjoner i det hele tatt, eller så er de aktive medlemmer i andre organisasjoner som ikke er listet opp.³

Tabell 1 nedenfor viser hvor mange prosent som er aktive innenfor hver av de 7 ulike organisasjonstypene:

Tabell 1 Andel av befolkningen med aktivt medlemskap i de ulike organisasjonstypene

Organisasjon	Prosent aktiv deltakelse
Velforening	13
Idrettslag	20
Politisk parti	5
Fagforening	21
Sang-/musikkforening/-klubb	11
Den norske kirke (statskirken)	30
Andre religiøse samfunn / livssynsorganisasjoner	7

Vi ser av tabellen at det er stor spredning i graden av deltakelse i de ulike organisasjonstypene. Politiske partier er de organisasjonene med lavest prosent deltakelse.⁴ Idrettslag og fagforeninger er de største ikke-religiøse organisasjonene med rundt 20 prosent aktiv deltakelse. Av de religiøse organisasjonstypene ser vi at Den norske kirke markerer seg med en deltakelsesprosent på 30. Dette er det høyeste tallet i tabellen. Som nevnt ovenfor er det respondentene selv som definerer hva som menes med et aktivt medlemskap. For noen kan deltakelse i gudstjeneste være nok til at det kvalifiserer til å være et aktivt medlem; for andre vil det være større grad av involvering som skal til. Tilsvarende refleksjoner kan også tenkes for de andre organisasjonene, men det er klart at Den norske kirke har en særstatus i og med at i underkant av 80 prosent av den norske befolkningen klassifiseres som medlemmer.⁵

Hvordan påvirker kombinasjoner

av sosiale bakgrunns- og forankringsvariabler aktivt medlemskap?

Tabellen nedenfor viser resultatene fra en flernivåanalyse med aktiv/ikke-aktiv som avhengig variabel.⁶ I denne modellen ser vi på alle 7 organisasjonene under ett.

Analysen foregår i to steg. Først ser vi på modeller som bare analyserer effekten av kommunene. Disse modellene kalles gjerne for «tomme modeller». Det vil si at de ikke har med andre uavhengige variabler utover kommunetilhørighet. Det som er interessant å se på, er størrelsen på den såkalte intraklassekorrelasjonskoeffisienten (ICC), og om effekten er signifikant eller ikke (LR-test). Det andre steget i analysen er å ta inn forklaringsvariablene (på individnivå). Her er vi interessert i de uavhengige variabelenes effekter på den avhengige. Men i tillegg er vi interessert i å se på endringene i forklaringskraften til kommunenivået.

I stedet for ustandardiserte koeffisienter rapporterer vi her retning og signifikansnivå. Plusstegn indikerer at variabelen har en positiv påvirkning på deltakelse, og minustegn det motsatte. Den fulle modellen kontrollerer for alle variablene vi har hatt med i undersøkelsen. Det betyr at også de variablene som ikke er signifikante, er inkludert i den endelige regresjonsanalysen. Størrelsen på pluss- og minustegnene er en visuell indikasjon på graden av sikkerhet for at funnene kan generaliseres til hele Norges befolkning, der stor størrelse og fet skrift indikerer høy sikkerhet (signifikansnivå lavere enn 1 prosent), og mindre skriftstørrelse viser til moderat sikkerhet om at sammenhengen kan generaliseres til populasjonen (signifikansnivå mellom 1 prosent og 5 prosent). Se for øvrig appendiks for detaljerte koeffisienter og signifikansnivå. Dersom det ikke står noe i rubrikken under kolonnen for den fulle modellen, betyr det at sikkerheten er for lav til at vi kan påstå at det er noen sammenheng mellom variablene.⁸

Tabell 2 Flernivåanalyse med logistisk regresjon, alle organisasjonstyper sett under ett⁷

Variabel	Tom modell	Full modell (inkl. individforklaringer)
Kjønn		–
Alder		+
Utdanning		+
Sivil status		
Bostrøk		
Barn		+
Botid		+
Forventet botid		+
Arbeidsstatus		
Fødested		
Inntekt		
Varianskomponent	0,017	0,013
ICC	0,005	0,004
LR-test	6,05*	1,81
AIC	12212,6	12094,8

N = 9850, Grupper (kommuner = 408), Observasjon per gruppe: min. = 1, snitt = 24,1 maks. = 1181, ICC = intraklassekorrelasjonskoeffisient, +/- = signifikansnivå p < 0,001, +/- = signifikansnivå p < 0,05, *p < 0,05

Hvis vi først ser på den «tomme modellen», ser vi at ICC er på 0,005. Sammenhengen er signifikant på 5 prosent nivå. Det vil si at kommunene forklarer 0,5 prosent av variasjonen i aktivt medlemskap i de ulike organisasjonstypene, sett under ett. Dette er et lavt tall og derfor et interessant funn. Resultatet sier at kommunene som respondentene bor i, har svært lite å si for hvorvidt respondentene er aktive medlemmer eller ikke, når vi ser på alle de syv ulike organisasjonstypene under ett. Når vi tar inn variablene på individnivå (Nivå 1), ser vi at ICC synker, og at den ikke lenger er signifikant. At kommunetilhørighet ikke lenger har signifikant forklaringskraft når en tar inn variabler på individnivå, understreker hvor liten betydning kommunene har for deltakelse i de ulike organisasjonstypene. Det er derfor ikke hensiktsmessig å ta inn forklaringsvariabler på kommunenivå, rett og slett fordi analysen viser at variasjonen mellom kommunene i frivillig deltakelse er for liten.

Variablene på individnivå som er signifikante i denne tabellen, er: kjønn, alder, utdanning, barn, botid og forventet botid i kommunen. Ser vi på retningen på sammenhengen mellom de ulike variablene, finner vi at:

- Menn er mer aktive medlemmer enn kvinner.
- Jo eldre en blir, desto mer aktiv er en.
- Personer med høyere utdanning er mer aktive enn personer med lavere utdanning.
- Folk med barn under 18 år i husholdningen har høyere aktivitetsnivå enn folk uten barn.
- Jo lenger en har bodd i en kommune, desto mer aktiv er en.

De signifikante funnene ved denne modellen sier også noe som hva som er gjennomgående trekk ved de fleste organisasjonene. Vi ser at alder og utdanning spiller en rolle. Dette bygger opp under tidligere forskning som viser at deltakelse må sees i sammenheng med ressurser (utdanning) og bedre levekår (alder). I tillegg til dette ser vi at sosiale forankringsvariabler, som det å ha barn, og botid også er viktig for å forstå graden av deltakelse. Funnene knyttet til sosial forankring er med på å befeste vår kunnskap om deltakelse ettersom de viser at tilhørighet til nærmiljøet er en viktig faktor for å forstå graden av deltakelse i ulike organisasjoner. Foreløpig har vi sett på alle organisasjonstypene samlet. Hvordan slår forklaringsvariablene ut når en ser på hver enkelt av de 7 organisasjonstypene?

Tabell 3 Flernivåanalyse med logistisk regresjon, hver enkelt organisasjonstype

Variabel	Velforening	Idrettsforening	Politisk parti	Fagforening
Kjønn		–	–	
Alder	+	–	+	+
Utdanning	+	+	+	+
Sivil stausts			–	
Bostrøk	+	+	+	–
Barn	+	+		–
Botid		+		
Forventet botid	+	+		
Arbeidsstatus				+
Fødested		–		
Inntekt	+	+	+	–
ICC	0,03/0,02	0,02/0,02	0,05/ 0,02	0,00/0,00
LR-test	22,67*/5,96*	14,03*/11,29*	15,25*/1,71	3,68/0,40
AIC	7908.1/7664,6	10475.3/ 9823,3	4151.7/4005,8	10552.3/10267,9

N = 9850, Grupper (kommuner = 408), Observasjon per gruppe: min. = 1, snitt = 24,1 maks. = 1181, ICC = intraklassekorrelasjonskoeffisient, +/- = signifikansnivå p < 0,001, +/- = signifikansnivå p < 0,05, *p < 0,05

Hvordan varierer aktivt medlemskap blant de ulike organisasjonstypene?

Vi får et mer nyansert bilde av forklaringsfaktorene når vi ser nærmere på hver enkelt type av frivillige organisasjoner i datasettet vårt. I tabell 3 og 4 nedenfor viser vi en flernivåanalyse for hver enkelt organisasjon.

Tabell 4 Flernivåanalyse med logistisk regresjon, hver enkelt organisasjonstype (forts.)

Variabel	Sang- og musikkforening	Statskirken	Andre religiøse samfunn
Kjønn	+	+	
Alder	+	+	+
Utdanning	+		+
Sivil stauts			
Bostrøk			
Barn	–		+
Botid	+	+	–
Forventet botid			
Arbeidsstatus		–	–
Fødested	–	–	+
Inntekt		–	–
ICC	0,02/0,02	0,01/0,00	0,05/0,04
LR-test	23,26*/11,67*	20,18*/0,26	34,73*/12,93*
AIC	6859,2/ 6709,1	11863,2/11502,0	4911,5/4613,3

N = 9850, Grupper (kommuner = 408), Observasjon per gruppe: min. = 1, snitt = 24,1 maks. = 1181, ICC = intraklassekorrelasjonskoeffisient, +/- = signifikansnivå $p < 0,001$, +/- = signifikansnivå $p < 0,05$, * $p < 0,05$

Tabell 3 og 4 viser hvordan kommune- og individforklaringer i ulik grad påvirker deltakelse i bestemte organisasjonstyper. Vi så tidligere at kommune som forklaring i seg selv hadde liten betydning når vi så alle organisasjonene under ett. Når vi deler opp i ulike typer frivillige organisasjoner, ser vi at kommunene forklarer mer av variasjonen for noen av organisasjonene. Dersom vi ser på intraklassekorrelasjonskoeffisienten (ICC) for de ulike organisasjonstypene, ser vi at det er politiske partier og andre religiøse samfunn som skiller seg ut i de tomme modellene. For disse organisasjonstypene forklarer kommunene fem prosent av variasjonen i aktiv medlemskap. Men når vi tar inn forklaringsvariabler på individnivå, ser vi at det for politiske partier ikke lenger er en signifikant sammenheng mellom aktivt medlemskap og kommunetilhørighet. For andre religiøse samfunn holder kommunene seg signifikant, men svekker seg med 1 prosentpoeng. For de andre organisasjonstypene er det små eller

ingen sammenhenger. Dette er et viktig og interessant funn fordi vi dermed kan slå fast at hvilken kommune en bor i, har liten betydning for hvorvidt en velger å være aktivt medlem eller ikke. Det er ikke dermed sagt at vi med sikkerhet kan slå fast at hvor du bor, ikke betyr noe. Ideelt sett skulle vi hatt data på et lavere geografisk nivå (for eksempel postnummer), men denne type data er vanskelig tilgjengelig. Vi kan derfor her bare konkludere for det nivået vi har data på, og der viser resultatene at frivillig deltakelse varierer lite mellom kommuner. I sum viser derfor analysen at individuelle trekk og forankring til nærmiljøet har større betydning for graden av deltakelse.

På individnivå går alder og utdanning gjennomgående igjen som faktorer med positiv påvirkning på deltakelse. Med positiv påvirkning mener vi at når verdier på den ene forklaringsvariabelen stiger, så stiger også sannsynligheten for deltakelse. Vi leser av tabellen for eksempel at jo høyere utdanning en person har, desto større sannsynlighet har hun for å delta i velforening, idrettsforening, fagforening, sang-/musikkforening og i andre typer religions- eller livssynsorganisasjoner enn Den norske kirke. Kun for sistnevnte organisasjon finner vi ingen sammenheng mellom utdanning og deltakelse. Utdanning er dermed den av våre utvalgte variabler som har den mest entydig positive påvirkning på deltakelse i alle typer organisasjoner vi har sett på.

Alder har også en gjennomgående positiv effekt på deltakelse i så godt som alle typer organisasjoner. Sannsynligheten for å delta aktivt i en nesten hvilken som helst frivillig organisasjon øker altså i takt med alderen. Unntaket er en negativ effekt for idrettslag. Wollebæk og Sivesind (2010:35–37) finner at dagens pensjonister er aktive i frivillighetssektoren, og forklarer dette med at vår tids pensjonistgenerasjon er blitt aktivt sosialisert inn i et aktivt og voksende organisasjonssamfunn. Dessuten er pensjonistene nå ofte ressurssterke mennesker med forholdsmessig god helse og mye tid til å drive med ulønnet aktivitet. Samtidig nevner de at organisert frivillig aktivitet kanskje ikke er hva unge personer finner mest attraktivt i konkurranse med en rekke andre underholdnings- og aktivitetstilbud for denne aldersgruppen.

For de andre forklaringsvariablene er effektene mer blandet (eller ikke til stede). Enjolras og Wollebæk (2010) og Wollebæk og Sivesind (2010) finner alle at kjønnsforskjellene er i ferd med å minke med tanke på frivillig arbeid. Det samme gjelder også for medlemskap. En viss forskjell eksisterer det imidlertid, og dette finner også vi i vårt datasett. Om man er kvinne, er sannsynligheten høyere for at man er aktiv i sang- eller musikkforeninger og i statskirken enn om man er mann. Det motsatte gjelder for idrettslag og politiske parti, hvor menn er mer aktive enn kvinner. En vanlig forklaringsmekanisme er at kvinner i større grad påtar seg dobbeltarbeid, det vil si å «ha hovedansvaret for familie og hjem samtidig som de skjøttet lønnet arbeid» (Wollebæk og Sivesind 2010:41). For de andre organisasjonene finner vi ingen signifikant forskjell mellom kjønnene.

For variabelen «fødested»⁹ og dennes påvirkning på aktivt medlemskap ser vi at den teller positivt for deltakelse i andre religiøse samfunn og negativt for Den norske kirke. At personer født utenfor Norge er mindre aktive i statskirken har nok sine naturlige årsaker i religiøs tilknytning, og det samme gjelder at de er mer aktive i andre typer religions- og livssynsorganisasjoner. For velforeninger, politiske partier og fagforeninger er sammenhengene ikke signifikante, noe som betyr at hvor man er født i verden, ikke har noen betydning for hvor sannsynlig det er at man er aktivt medlem i disse typer organisasjoner. Vi står da igjen med to organisasjonstyper hvor fødested spiller en substansiell og statistisk signifikant rolle, og det er de lokalt orienterte organisasjonstypene idrettslag og sang- og musikkforeninger. Her er det en negativ sammenheng, hvilket betyr at personer født i Norge i større grad enn andre er aktive medlemmer innenfor disse organisasjonstypene.

Når det gjelder inntekt, virket denne forklaringen ikke å ha noen effekt på aktivt medlemskap når man så på alle organisasjonstypene under ett. Etter at de har blitt splittet opp, ser vi et mer nyansert bilde hvor inntekt har signifikant påvirkning, men med ulike fortegn på forskjellige organisasjoner. Inntekt har en negativ innflytelse på religiøse aktiviteter og fagforeningsarbeid, men positiv innflytelse på idrett, politikk og velforeningsarbeid. Inntekt har med andre ord mye å si for aktivt medlemskap, men variabelen drar i ulike retninger avhengig av hvilken type organisasjon vi studerer.

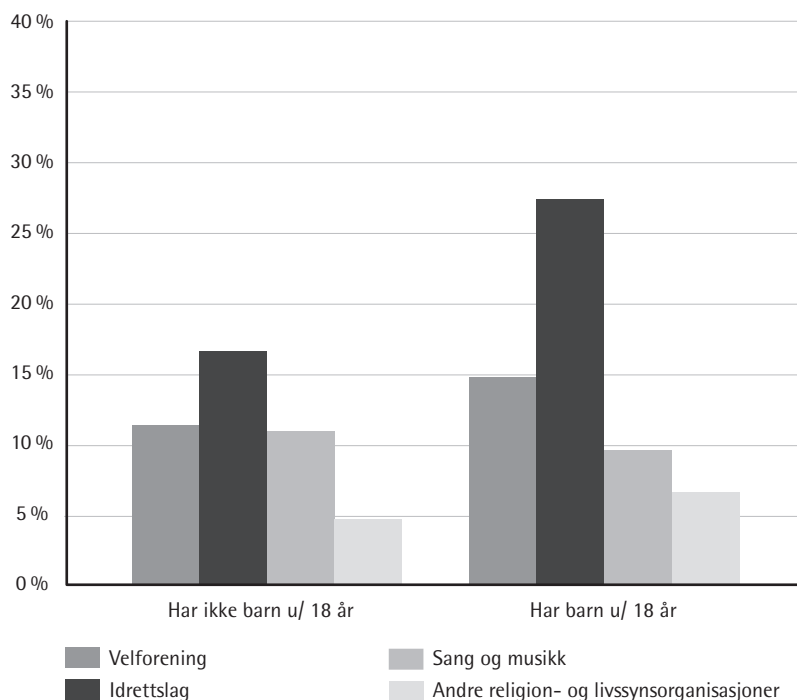
Sivilstatus har ingen effekt på noen organisasjoner – bortsett fra én, som er politisk parti. Det er større sannsynlighet for at aleneboende er aktive medlemmer i politiske partier enn dem som bor sammen med noen.

Videre viser tabellen at yrkesdeltakelse slår positivt ut på deltakelse i fagforeninger. Det er lite overraskende at det å være i lønnet arbeid har en sterk positiv sammenheng med å være aktivt medlem i en fagforening. Vi ser også at personer i lønnet arbeid er mindre aktive i religiøse organisasjoner.

Alle disse nevnte funnene samsvarer i stor grad med tidligere funn. Det som i mindre grad har vært påpekt tidligere, er funnene som er knyttet til det vi har kalt for sosiale forankringsvariabler. Vi vil derfor vie disse noe mer oppmerksomhet, blant annet ved å framstille disse funnene grafisk.

Tabellene 3 og 4 slår fast at sosial forankring til nærmiljøet påvirker deltakelse positivt. Primært dreier dette seg om deltakelse i organisasjoner som har sitt utspring i og fokus på nærmiljøet, altså velforeninger og idrettslag. Områder som preges av stabilitet, kan således tenkes å ha beboere som involverer seg i utviklingen av nabolaget, og bidrar til å opprettholde treffpunkter i lokalmiljøet. Har man barn under 18, har bodd i kommunen i lang tid og forventer å bo der framover, teller dette generelt positivt for menneskers involvering i frivillige aktiviteter.

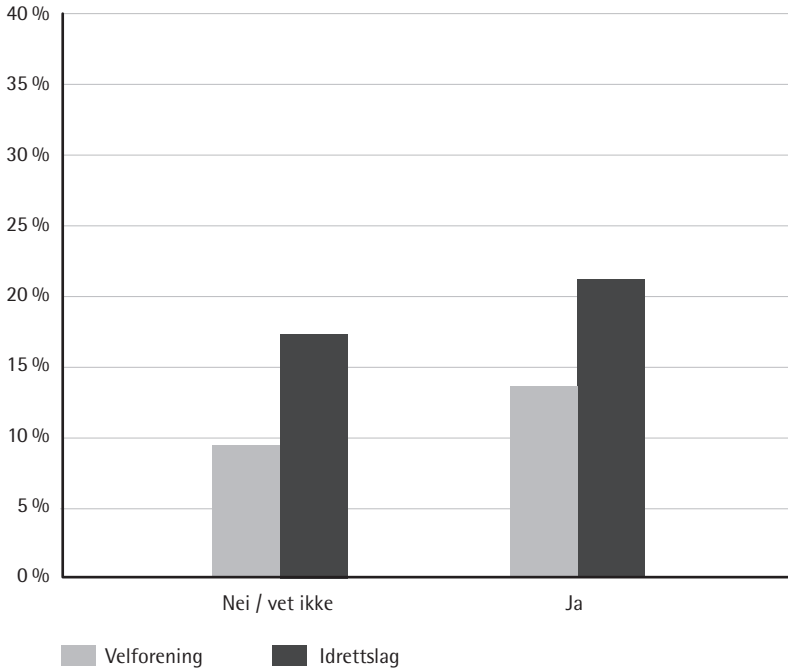
I figurene nedenfor viser vi sannsynlighetsberegninger på aktivt medlemskap gitt ulike forklaringsvariabler. Dette er tall som sier noe om hvor sannsynlig det er at en er aktivt medlem, gitt den bestemte forklaringsvariabelen, kontrollert for andre sosiale bakgrunnsvariabler. Figur 2 viser at det å ha barn under 18 år i husstanden har en positiv effekt på deltakelse i idrettslag, velforening, og andre religiøse organisasjoner.

Figur 2 Sannsynlighet for aktivt medlemskap i ulike organisasjoner, gitt barn i husholdningen

Spesielt sterk er effekten på idrettslag, noe som gjerne reflekterer foreldres engasjement i barnas aktiviteter. Figuren viser at personer med barn under 18 år i husstanden har 11 prosentpoengs høyere sannsynlighet for å være aktivt medlem i idrettslag enn de uten barn. Noe overraskende er den negative effekten av det å ha barn på deltakelse i sang- og musikkforeninger. Det kan kanskje skyldes at denne type aktivitet er noe voksne driver med uavhengig av om de har barn i husstanden, men at de legger slike egne aktiviteter på is inntil barna har vokst opp. Selv om det er en signifikant effekt, er det likevel bare 1 prosentpoeng som skiller de to gruppene. For velforening er det en sterkere økning i sannsynlighet for aktivt medlemskap dersom en har barn. Her er forskjellen mellom dem som har barn og dem som ikke har barn, på

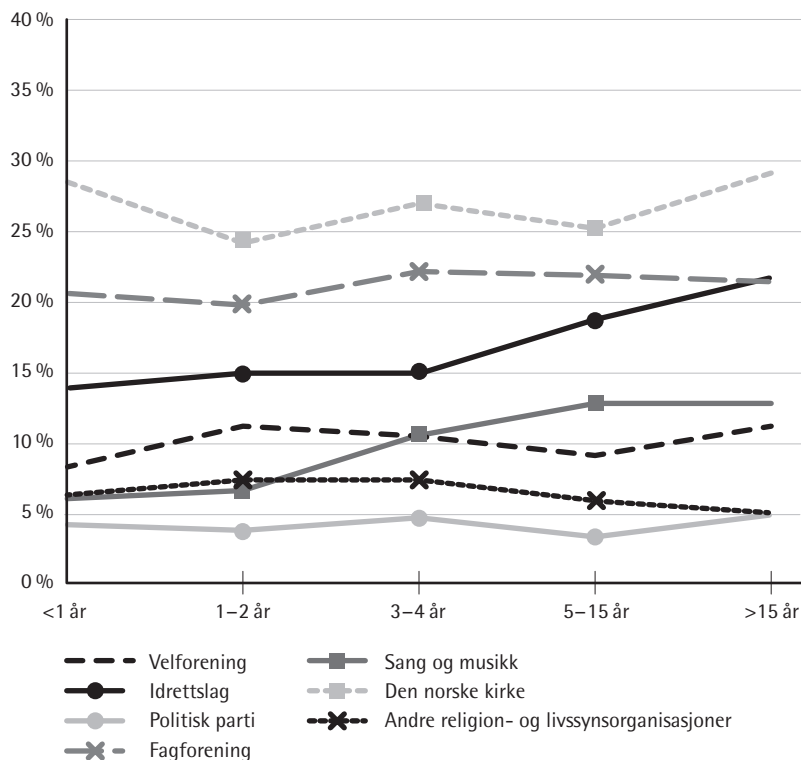
4 prosentpoeng. At sosial forankring har mye å si for deltakelse i spesielt velforeninger og idrettslag, blir bekreftet i figur 3 som ser på forholdet mellom deltakelse og om en forventer å bo i kommunen i framtiden.

Figur 3 Sannsynlighet for aktivt medlemskap i ulike organisasjoner, etter om en forventer å bo i kommunen om tre år

Om man forventer å bo i en kommune i mer enn tre år framover, teller dette positivt på deltakelse i velforening og idrettslag. Figuren viser at dersom en forventer å bo i kommunen i mer enn 3 år framover, så øker sannsynligheten for at en er aktivt medlem, med omtrent 4 prosentpoeng. Dette gjelder for begge organisasjonstypene. Sagt på en annen måte: Sannsynligheten for aktivt medlemskap i velforeninger øker med vel 44 prosent dersom en forventer å bo i kommunen, sammenliknet med dersom en ikke forventer å bo i kommunen om 3 år. Tilsvarende for idrettslag er økningen på vel 22 prosent for dem som forventer å bo i kommunen, sammenliknet med dem som ikke forventer å bo i kommunen.

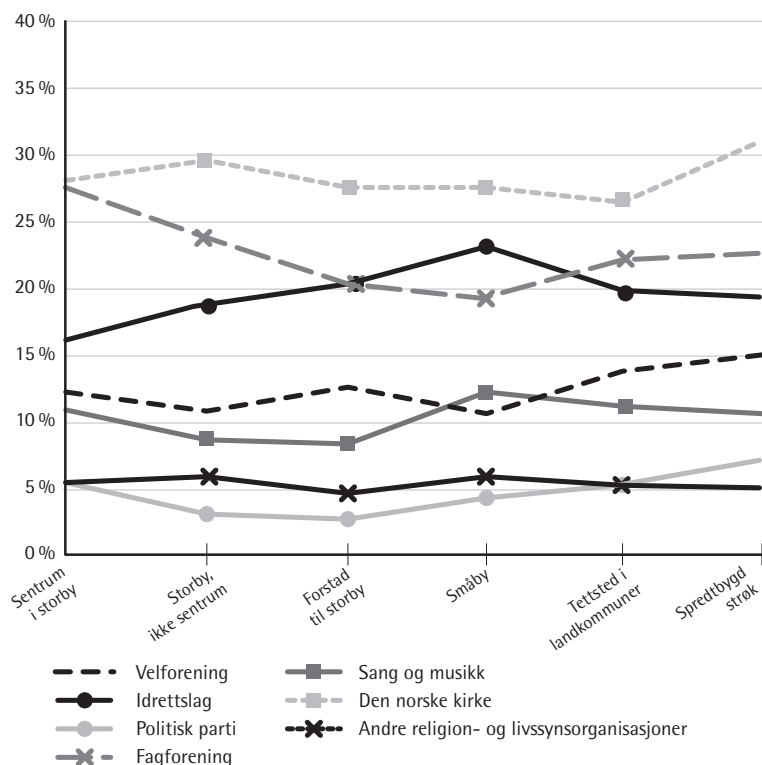
Også hvor lenge en har bodd i nærmiljøet, er en viktig faktor for graden av deltakelse (figur 4). For mange tar det nok noe tid før en får etablert seg i nærmiljøet, samt finner ut hvordan en vil (og kan) aktivisere seg i de lokale organisasjonene.

Figur 4 Sannsynlighet for aktivt medlemskap i ulike organisasjoner, etter botid. Svarte linjer indikerer signifikante sammenhenger på < 5 %-nivå, mens grå linjer viser ikke-signifikante resultater på samme nivå.

Av figur 4 leser vi at det særlig for velforening og sang- og musikkforeninger er et skille mellom dem som har bodd kortest og dem som har bodd lengst i kommunen. Her er skillet på henholdsvis fire og fem prosentpoeng. Også for idrettslag ser vi at det er en positiv sammenheng, men denne er ikke signifikant. For de religiøse organisasjonstypene er sammenhengene signifikante, men det er snakk om mindre endringer over tid. Retningen på sammenhengene er likevel ulik, noe som ikke er overraskende da en stor del av dem som er aktive medlemmer i andre religions- og livssynsorganisasjoner, også er innvandrere og tilhører nye minoriteter med kortere botid i kommunen.

Stabilitet og sosial forankring til boområdet kan kanskje også forklare hvorfor personer som bor i mindre befolkningstette områder, har høyere sannsynlighet for å delta aktivt i denne type organisasjoner som har sin aktivitet først og fremst knyttet til nærmiljøet. Figur 5 nedenfor viser at sannsynligheten for deltakelse i velforening og idrettslag er høyest i de mest spredtbygde boområdene.

Figur 5 Samnsynlighet for aktivt medlemskap i ulike organisasjoner, etter bostørk. Svarte linjer indikerer signifikante sammenhenger på < 5 %-nivå, mens grå linjer viser ikke-signifikante resultater på samme nivå.

Våre funn viser at deltakelse på generell basis er høyere i områder med lav befolkningstetthet, men det er ikke nødvendigvis de som bor i de tettest befolkede områdene, som er minst aktive. Mens deltakelse i idrettslag viser en ganske jevn stigning jo lavere befolkningstettheten er, virker sammenhengen å være kurvelineær for velforening og deltakelse i politiske partier.

KONKLUSJON

En punktvis oppsummering av hovedfunnene i denne artikkelen er at:

- Sosial forankring til nærmiljøet i form av botid, forventet botid og det å ha barn påvirker deltakelse positivt.
- Tidligere funn knyttet til sosiale bakgrunnsvariabler blir bekreftet.
- Kommunen folk bor i, betyr lite eller ingenting for graden av aktivt medlemskap.

Undersøkelsen har altså vist at sosial forankring til nærmiljøet teller positivt for aktivt medlemskap. Som vi pekte på innledningsvis, er nettverk og sosial tillit noe av det som driver organisasjonene. Våre funn tilsier at sosial forankring til nærmiljøet er en viktig faktor, som kommer i tillegg til de mer vanlige sosiale bakgrunnsvariablene. Dersom man har barn under 18 år, har bodd lenge i samme kommune og forventer å bli værende der, samt bor i et område med lav befolkningstetthet, vil man ha høyere sannsynlighet for å delta aktivt i frivillige organisasjoner som har fokus på aktiviteter i lokalmiljøet. Dermed viser funnene våre at det i tillegg til de klassiske bakgrunnsvariablene som kjønn, alder og utdanning også er interessant å se på hvordan forankring i det lokale nærmiljøet påvirker graden av deltakelse.

Våre analyser har vist at ressursvariabelen utdanning samt den «upåvirkelige» variabelen alder går igjen som de mest betydningsfulle forklaringsvariablene for aktiv deltakelse i de frivillige organisasjonene. Sammenhengen er i all hovedsak positiv; det vil si at jo eldre man er og jo høyere utdanning man har, desto høyere sannsynlighet er det for at man har et aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner. Disse sammenhengene støtter opp under tidligere forskning på frivillighet.

Et annet viktig funn fra våre analyser av Innbyggerundersøkelsen 2009 er at kommuner som sådanne har liten eller ingen betydning som forklaring på aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner. Det som betyr noe, er hvem folk er, samt den lokale forankringen til nærmiljøet, ikke hvilken kommune man bor i. Det aller meste av forklaringer på hvorfor noen deltar mer enn andre i frivillig arbeid, er altså å finne på individnivå. Det betyr imidlertid ikke at diskusjonen om hvorvidt bomiljø har betydning, er over. Det kan hende at man finner andre resultater om man studerer kontekstvariabler på lavere nivå enn kommunenivået, for eksempel nærmiljøer. Et av funnene i frivillighetsforskningen som denne studien støtter opp under, er nettopp at sosial forankring til nærmiljøet er en viktig forklaringsfaktor for frivillig deltakelse, og det er ikke unaturlig å se for seg at egenskaper ved nærmiljøet i sin tur kan påvirke hvor sterkt knyttet innbyggerne blir til sitt bosted.

NOTER

- 1 Det var mulig å besvare undersøkelsen både postalt (10 474) og på Internett (2185) (se Difi-rapport 2010:1).
- 2 Flere av forskerne tilknyttet «Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor» har benyttet flernivåanalyse i studier av sosial kapital. For eksempel benytter Christensen og Aars (2011) det samme datasettet som er analysert i dette kapittelet, til å se på om det lokale organisasjonslivet har betydning for innbyggernes vurdering av lokalpolitikere. Ivarsflaten og Strømsnes (2011) benytter seg av samme analyseteknikk for å se på forholdet mellom etnisk mangfold og sosial kapital i storbyer i Norge.
- 3 I det opprinnelige datasettet er disse oppført som manglende verdi («missing value»). Det er i alt 4071 respondenter. I spørreskjemaet er det ikke kategorier for «andre organi-

- sasjoner» eller for «ikke aktivt medlem i noen organisasjon». Vi antar derfor at respondenter som ikke har besvart spørsmålet (og som dermed har blitt omkodet til manglen-de verdi), ikke er aktive medlemmer i noen organisasjoner.
- 4 Som en indikasjon på validiteten av datamaterialet kan vi nevne at tallet 5 prosent for politisk parti sammenfaller med tidligere funn. Van Biezen mfl. (2012) regner seg fram til at norske partiers medlemsmasse utgjør 5,04 prosent av de stemmeberettigete.
 - 5 Per 1. januar 2010 var 79,2 prosent av den norske befolkning medlem av Den norske kirke (kilde: www.kirken.no).
 - 6 Vi benytter oss av analyseteknikken logistisk regresjon. Dette er en teknikk som egner seg ved analyser av avhengige variabler som bare har to utfall (såkalte dikotome variabler). I vårt tilfelle er utfallet enten «aktivt medlem» eller «ikke aktivt medlem».
 - 7 Som nevnt ovenfor er den Den norske kirke en organisasjonstype som det kan diskuteres hvorvidt den hører til her. Vi har valgt å inkludere denne for å gi et mest mulig «fullstendig» oversiktsbilde. For spesielt interesserte rapporterer vi resultatene for tre ulike modeller i appendiks. I den første ser vi – som i denne analysen – på alle organisasjonstypene under ett (7 organisasjonstyper). I den andre ser vi på alle utenom Den norske kirke (6 organisasjonstyper). I den tredje ser vi på alle utenom de religiøse (5 organisasjonstyper). I tillegg blir organisasjonstypene analysert hver for seg senere i dette kapitlet (se tabell 3).
 - 8 Vi ser at $N = 9850$. Dette er vesentlig lavere enn den totale undersøkelsen på ca. 12 500 respondenter. Dette skyldes i all hovedsak at respondentene ikke har svart på alle spørsmål som er tatt med i denne analysen.
 - 9 Denne variabelen skiller mellom 1) de som er født i Norge, 2) de som er født i Europa, Nord-Amerika og Oseania (vestlig) og 3) de som er født i resten av verden (ikke-vestlig). Selv om kategoriene er noe grovkornet, er undersøkelsens store styrke at det er mange respondenter innenfor hver av de ulike kategoriene. Det er i alt 680 vestlige og 476 ikke-vestlige respondenter (og 11 363 norske). Dette er et svært høyt antall respondenter, noe som gjør det mulig å studere forskjeller mellom majoritets- og minoritetsbefolkningene ved hjelp av avanserte statistiske metoder.

REFERANSER

- Biezen, Ingrid van, Peter Mair og Thomas Poguntke (2012). Going, going, ... gone? The decline of party membership in contemporary Europe. *European Journal of Political Research* 51(1): 24–56.
- Christensen, Dag Arne og Tor Midtbø (2011). *Tilfredshet med kommunale velferdstjenester: Har velferdstjenestene noe å si?* Notat 2-2011, Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier, UNI research Bergen.
- Christensen, Dag Arne og Jacob Aars (2011). Har det lokale organisasjonslivet betydning for innbyggernes vurderinger av lokalpolitikere? I: Signe Bock Seegard og Dag Wollebæk (red.), *Sosial kapital i Norge*. [Oslo]: Cappelen Damm Akademisk.
- Christensen, Dag Arne, Kristin Strømsnes og Dag Wollebæk (2011). *Organisasjonene i Hordaland 1999–2009*. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Difi (2010). *Innbyggerundersøkelsen – Inntrykk av å bo i kommunen og i Norge – Difi-rapport 2010:1*
- Eimhjellen, Ivar og Signe Bock Seggaard (2010). *Etniske minoriteter og frivillige organisasjoner*. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Enjolras, Bernard og Dag Wollebæk (2010). *Frivillige organisasjoner, sosial utjevning og inkludering*. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

- Ivarsflaten, Elisabeth og Kristin Strømsnes (2011). Etnisk mangfold, økonomisk ulikhet og sosial kapital. I: Signe Bock Seegard og Dag Wollebæk (red.), *Sosial kapital i Norge*. [Oslo]: Cappelen Damm Akademisk.
- Martinussen, Willy (1978). *Fjerndemokratiet: sosial ulikhet, politiske ressurser og politisk medvirkning i Norge*. Oslo: Gyldendal.
- Olsen, Johan P. og Harald Sætren (1980). *Aksjoner og demokrati*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D., Robert Leonardi og Raffaella Y. Nanetti (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rokkan, Stein og Angus Campbell (1960). Norway and the United-States of America. *International Social Science Journal* 12(1): 69–99.
- Strømsnes, Kristin (2001). *Demokrati i bevegelse*. Institutt for sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen.
- Togeby, Lise (2003). *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman og Henry E. Brady (1995). *Voice and equality: civic voluntarism in American politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wollebæk, Dag og Karl Henrik Sivesind (2010). *Fra folkebevegelse til filantropi?: frivillig innsats i Norge 1997–2009*. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

SAMMENDRAG

Hvem deltar i de norske frivillige organisasjoner? Dette spørsmålet er interessant å studere fordi de frivillige organisasjonene ikke bare ivaretar medlemmenes interesser i samfunnet, men også øker deres ferdighetsnivå som aktører i sivilsamfunnet. I denne artikkelen studerer vi hvordan sosial bakgrunn kan forklare deltakelse i ulike typer norske frivillige organisasjoner. Studien baserer seg på analyser fra Innbyggerundersøkelsen 2009, en omfattende spørreundersøkelse med over 12 000 respondenter i Norge. Tidligere studier har vist at når det gjelder deltakelse i frivillige organisasjoner, er det en tendens til at de med ressurssterk bakgrunn deltar i høyere grad enn andre. Vi finner i likhet med de tidligere studiene at sosial bakgrunn som skiller på utdanning, kjønn, alder og inntekt, har betydning for aktiv organisasjonsdeltakelse. Hvordan disse faktorene spiller seg ut, avhenger imidlertid av hvilke typer organisasjoner man ser på. I tillegg trekker vi inn begrepet *sosial forankring*, som er et mål på hvor sterkt integrert man er i nærmiljøet. Vi finner at både hvor lenge man har bodd i samme kommune, og forventet framtidig botid i en kommune har en positiv innvirkning på enkeltpersoners aktivitet i frivillige organisasjoner. Hvilken kommune man bor i, har imidlertid ikke noen effekt.

ABSTRACT

Who participates in voluntary organizations? This question is interesting because the voluntary organizations not only take care of members' interests in society but also increase their skills as actors in civil society. In this article we study how social backgrounds explain participation in various types of voluntary organizations. The study is based on analysis of the Citizens Survey from 2009, which is an extensive survey with more than 12.000 respondents in Norway. Previous studies have shown that people with a resourceful background participates to a higher degree than others. In line with previous studies we find that variables such as education, gender, age and income matters. How these factors play out depends on which organization is considered. In addition we include the term social foundation which measures the degree of integration in the local community. We find that both how long one has lived in the municipality and if one expects to continue to live in the same municipality affects organization participation positively. On the other hand, which municipality one lives in does not have an effect.

FORFATTEROPPLYSNINGER

Sveinung Arnesen, er statsviter med PhD i sammenlignende politikk, UiB (2012). Han er ansatt som postdoktor ved Institutt for sammenlignende politikk, UiB. Hans forskningsinteresser er velgeratferd, opinionsforskning og demokratiteori.

Institutt for sammenlignende politikk
Universitetet i Bergen
Postboks 7802, N-5007 BERGEN
tel: (+47) 55 58 21 75
E-post: sveinung.arnesen@uni.no

Bjarte Folkestad, er statsviter med PhD i sammenlignende politikk UiB (2012). Han er ansatt som forsker ved Uni Research Rokkansenteret. Hans forskningsinteresser er frivillig og politisk deltakelse, lokaldemokrati og politiske parti.

Uni Reseach Rokkansenteret
Nygårdsgaten 112 N-5008 Bergen
tel: (+47) 55 58 80 65
E-post: bjarte.folkestad@uni.no

Informasjon til bidragsytere

Nordiske Organisasjonsstudier (NOS) er et akademisk tidsskrift rettet mot studiet av organisasjoner. Tidsskriftet er flerfaglig, der bidrag kan komme fra disipliner som for eksempel økonomi, statsvitenskap, sosiologi, antropologi og psykologi. Bidragsytere kommer fra nordiske forskningsmiljøer eller tar opp tema knyttet til Norden. Bidrag er primært på skandinaviske språk.

Bedømmelse av artikler

Bedømmelse og oppfølging av innsendte artikler skjer også på nordisk nivå. Innsendte artikkelutkast vil bli bedømt anonymt av to eller tre personer etter prinsippet for «double blind review». Beslutninger om publisering tas av ansvarlig redaktør eller eventuelt gjesteredaktør(er). Vi legger vekt på at en bedømmelse ikke bare er et grunnlag for beslutning om publisering, men at den også er til hjelp for forfattere i videre arbeid.

Forfatteres ansvar og rettigheter

Bidrag som sendes inn til NOS, skal ikke være under vurdering andre steder. Artikler kan imidlertid være presentert tidligere på konferanser eller forelegges som arbeidsnotat. Forfattere er selv ansvarlige for at materiale som publiseres i NOS, ikke innebærer brudd på noen opphavsrettigheter. Dette gjelder tekst, figurer og bilder. En artikkel i NOS kan ikke publiseres andre steder uten gjensidig enighet mellom forfatter(e) og Fagbokforlaget. Ved innsending av bidrag samtykker forfatter(e) i at Fagbokforlaget kan publisere bidrag digitalt på tidsskriftets passordbeskyttede nettsider. Forfattere er også ansvarlige for at deres bidrag ikke inneholder skrivefeil, er i galt format eller har andre faktiske feil. Bidrag som er antatt for publisering, vil sendes til forfattere for gjennomgang og korrigering.

Innsending av artikler

Vanlige artikler skal sendes til redaksjonen som vedlagt fil til e-post (nos.rokkansenteret@uni.no), mens artikler til temanummer skal sendes til gjesteredaktør(er). Alle artikler skal være skrevet i Microsoft Word med dobbel linjeavstand og skrifttypen Times New Roman, skriftstørrelse 12. Merk følgende:

- Forfatteren(e)s navn, adresse, telefon, faks og e-post-adresse må oppgis i separat fil og ikke på første side av selve artikkelen.
- Legg ved kort sammendrag (inntil 200 ord) av artikkelen, ett på artikkelspråket og ett på engelsk. Det skal også oppgis fem til seks nøkkelord på originalspråket samt tilsvarende fem til seks «keywords» på engelsk. Legg dessuten ved en kort presentasjon av forfatter(e)s institusjonstillørighet, stilling, akademisk grad og interesseområder.
- Artikkelen bør være på mellom 6000 og 8000 ord.
- Artikkelen bør ikke ha mer enn tre overskriftsnivåer.
- Tabeller og figurer leveres på separate sider, og merk av i brødteksten hvor hver enkelt skal inn. De gis fortløpende nummerering: tabell 1, 2, 3 osv; figur 1, 2, 3 osv.

- Eventuelle noter plasseres bakerst i teksten (slutt-noter).
- Litteraturlisten gis overskriften «Referanser». Flere referanser av samme forfatter(e) listes opp kronologisk med den eldste referansen først. Referanser av samme forfatter(e) og år merkes a, b, c bak årstallet.

Kronikker, debattinnlegg og bokmeldinger

Utkast til kronikk eller debattinnlegg bør være på 1000–3000 ord og skal sendes til redaksjonen. Dersom du har forslag til bokmelding (litteraturgranskning), ta kontakt med redaksjonen.

Referanser settes opp på følgende måte:

(Bok)

Brunsson, Nils (2007). *The Consequences of Decision-Making*. Oxford: Oxford University Press.

(Artikkel i tidsskrift)

DiMaggio, Paul J. & Walter W. Powell (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review* 48 (2):147–160.

(Kapittel i bok)

Furusten, Staffan (2000). The Knowledge Base of Standards. I: Nils Brunsson & Bengt Jacobsson (red.): *A World of Standards*. Oxford: Oxford University Press.

Referanser i teksten

Bruk forfatter(e)s etternavn, kildens årstall og også sidenummer hvor det er nødvendig, for eksempel Czarniawska (2008:770), eller hvor kilden står i parentes: (Czarniawska 2008:770).

Når flere forfattere er opphavet til samme kilde, oppgis alle forfatters navn hvis det er fra én til tre forfattere. Hvis det er flere enn tre, skrives navnet på første forfatter, fulgt av «mfl.», i løpende tekst kan man for eksempel skrive «forfatternavn og medforfattere», slik: «Czarniawska og medforfattere hevder at [...]».

Retningslinjer for vurdering av artikler til

Nordiske Organisasjonsstudier

Hovedmålet med artikler som antas for publisering i NOS, er at de belyser nye og interessante sider ved organisasjoner eller organisasjonsforskningen. Bidrag skal ha en klar adresse til organisasjonsteoretiske problemstillinger. Vi vektlegger at artikkelen representerer et håndverksmessig høyt nivå på metode, argumentasjon og bruk av teori. Empiriske undersøkelser skal knyttes til teoretiske problemstillinger som har en bredere aktualitet enn det empiriske området som artikkelen gjelder. Bidragsytere kommer fra Norden eller tar opp tema knyttet til Norden. Der det er relevant, belyser de den nordiske versus den øvrige internasjonale forskningen på området.

For mer informasjon, se tidsskriftets hjemmeside:

<http://rokkani.uni.no/nos/>,

<http://www.fagbokforlaget.no/NOS>

Nordiske OrganisasjonsStudier

Innhold

ARTIKLER

Den pluralistiska ledarskapsforskningen: en översikt över svenska
avhandlingar om ledarskap 2003–2014.

Oscar Rantatalo, Ulrika Haake, Ola Lindberg,
Gun Sparrhoff og Thomas Bäck

3

Innovativ samstyring mellom stat og kommuner:
fremforhandlet enighet eller frivillig tvang?

Siv Magnussen

31

Sosial forankring og aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner.

Sveinung Arnesen og Bjarte Folkestad

53